

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ
МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ
У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти –другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 613 групи
спеціальності «Початкова освіта»
БОЙКО ОКСАНА СТЕПАНІВНА

Керівник: канд. пед. наук,
доц. Костащук О.І.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №4/1 від 16 листопада 2021 р

зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	9
1.1. Проблема формування професійної позиції у поглядах учених ...	9
1.2. Сутнісна характеристика поняття «професійна позиція майбутніх учителів».....	21
1.3. Аналіз стану сформованості професійної позиції у майбутніх учителів початкової школи	33
Висновки до розділу 1.....	47
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	50
2.1. Розвиток професійної мотивації та ціннісного ставлення майбутніх учителів до професії	50
2.2. Налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі фахової підготовки.....	67
2.3 Використання виховного потенціалу практики у формуванні професійної позиції майбутніх учителів.....	79
Висновки до розділу 2.....	89
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із провідних завдань сучасної системи педагогічної освіти є підготовка фахівця, який володіє цілісним гуманістичним світоглядом, високим професіоналізмом, професійною та особистісною культурою, здатний компетентно, відповідально й творчо здійснювати професійну діяльність, постійно прагнути до саморозвитку й самоосвіти, тобто бути активним суб'єктом власної діяльності.

З огляду на це, важливим завданням системи фахової підготовки у закладі вищої освіти є формування у майбутніх учителів системи позитивної мотивації до праці, готовності до виявлення ініціативи та конкурентоспроможності, до самореалізації в умовах ринкових відносин. Тому процес фахової підготовки має передбачати не тільки оволодіння майбутніми вчителями системою глибоких знань, професійних умінь і навичок, а й формування в них професійної позиції задля успішної реалізації соціальних запитів та професійно-особистісних інтересів.

Саме професійна позиція є важливою категорією, яка відображає сутність професіоналізації вчителя, що, власне, дозволяє йому не прилаштовуватися до динамічно змінюваних умов навколишньої дійсності, а змінювати ці умови, впливати на ситуацію з метою реалізації своїх особистісних, професійних якостей, творчого потенціалу.

Стан наукового дослідження теми. Формування професійної позиції у майбутніх учителів було предметом наукових пошуків, що підтверджено аналізом філософської, психолого-педагогічної літератури.

Аналіз актуальних досліджень О. Баранова, М. Демет'єва, К. Качаліна, О.Літовка, Г. Холодова та ін. засвідчив наявність наукових розвідок, що висвітлюють різні аспекти професійної позиції, а саме, як: інтегративної характеристики розвитку особистості (К. Абульханова, Б. Братусь, Славська та ін.); показник активності й прояв освіченості особистості вчителя (І. Ісаєв, О.Гуторова, В.Сластьонін, та ін.); системи ставлень до професії (М. Боритко, С.Вершловський, А. Маркова, О. Руденко та ін.).

Питання теорії й практики формування професійної позиції майбутніх фахівців репрезентовано в студіях О. Заїр-Бек, Є. Климова, А. Маркової, Д.Сьюпера та ін. Професійну позицію педагога в сучасному науковому дискурсі розглядають як невід'ємний складник професійної компетентності та професійної культури (С. Вершловський, І. Колесникова, А. Маркова та ін.), професійно-педагогічної спрямованості (К. Ваганова, В. Сластьонін, Н.Кузьміна та ін.), необхідну умову ефективної професійно-педагогічної діяльності (О. Заїр-Бек, С. Кульневич, В. Сластьонін, В. Семиченко та ін.).

Різні аспекти проблеми формування професійної позиції педагога, зокрема суб'єктної позиції студентів педагогічних спеціальностей в умовах ВНЗ, були предметом докторських та кандидатських дисертацій зарубіжних та вітчизняних дослідників. Так, Л. Красовська дослідила питання формування професійної позиції вчителя в процесі вивчення педагогічних дисциплін, О. Темченко – педагогічні умови формування професійної позиції вчителя загальноосвітньої школи, О. Цимбал – психолого-педагогічні умови формування суб'єктної позиції студента в процесі вивчення дисциплін педагогічного циклу тощо.

Актуальність проблеми, її соціальна значущість, недостатня теоретична й практична розробленість зумовили вибір теми магістерського дослідження *«Формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у закладі вищої освіти»*.

Об'єкт дослідження – формування професійної позиції майбутнього учителя початкової школи.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування професійної позиції у майбутніх учителів.

Мета дослідження – на основі розкриття аспектів сутнісної характеристики й особливостей професійної позиції теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Висвітлити ступінь розробленості проблеми формування професійної позиції майбутнього учителя в науковій літературі.

2. Розкрити сутність і структуру поняття «професійна позиція майбутнього вчителя».

3. Проаналізувати реальну практику становлення професійної позиції у студентів під час навчання у ЗВО та діагностувати рівень її сформованості на основі розроблених критеріїв і показників.

4. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування професійної позиції майбутнього вчителя.

Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань дослідження використано комплекс методів:

- *теоретичні* – аналіз та систематизація наукової літератури для розкриття ступеня розробленості проблеми дослідження, визначення її теоретико-методологічних засад та характеристики понятійно-категоріального апарату; узагальнення теоретичних положень з метою визначення сутності й структури професійної позиції педагога, особливостей її становлення в студентів під час навчання у ЗВО та обґрунтування педагогічних умов її формування;

- *емпіричні*: діагностичні (анкетування, бесіда, тестування), обсерваційні (пряме та опосередковане спостереження); констатувальний експеримент.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що обґрунтовано теоретичні й методичні засади формування професійної позиції майбутніх учителів (сукупність базових понять, концепція формування у майбутніх учителів професійної позиції).

Практичне значення дослідження полягає в розкритті особливостей формування професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти.

Результати дослідження можуть бути використані в підготовці фахівців педагогічних спеціальностей у закладі вищої освіти, у процесі вдосконалення навчально-методичного забезпечення дисциплін психолого-педагогічного блоку, у самоосвітній та самовиховній діяльності студентів-майбутніх учителів.

Апробація. Основні теоретичні положення і результати дослідження доповідалися та обговорювалися на щорічній Студентській науково-практичній конференції (Чернівці, 2021 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (98) та додатків.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклад вищої освіти

НУШ – нова українська школа

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1 Проблема формування професійної позиції у поглядах учених

На сучасному етапі модернізації педагогічної системи освіти в Україні прослідковується тенденція посилення уваги до становлення фахівця, який здатен компетентно, відповідально, творчо здійснювати професійну діяльність, є активним суб'єктом діяльності, постійно прагне до самовдосконалення, самоосвіти, та, той, кому притаманна власна професійна позиція.

Розгляд проблеми формування професійної позиції як наукового поняття слід розпочати з характеристики ключових дефініцій «позиція» («позиція особистості»), «педагогічна позиція».

У довідковій літературі віднаходимо визначення ключової дефініції нашого дослідження: від лат. *positio* – означає проложення, постава, точка зору, розташування чогось, ставлення до когось чи до чогось, яке визначає поведінку суб'єкта; це поведінка, яка зумовлена цією точкою зору, ставленням [18].

Екскурс в історію виникнення поняття «позиція» дозволяє констатувати: певну взаємозалежність позиції вчителя від соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, що висуває вимоги до педагога; зміну та диференціацію уявлень про професійну позицію вчителя (від виховної до

особистісного ставлення вчителя до професії, де він є активним суб'єктом діяльності, який прагне до прояву творчості та самовдосконалення.

Дефініція «позиція» має цілу низку визначень, які характеризують різноманітні сторони досліджуваного поняття. Так, поняття «позиція»- «позиція особистості» у науковий обіг вперше ввів австрійський психолог А. Адлер у ХІХ столітті. Вчений розглядав позицію у розумінні певного стилю життя, тобто, - життєва позиція, як ставлення людини до навколишнього світу і всього, що в ньому відбувається [1,с.58].

Аналіз словників та енциклопедій нашо́вхує на думку, що «позиція» - це певне твердження, погляд, оцінка подій, явищ, поведінка особистості, її ставлення до дійсності. «Позиція» - це стійка система відносин людини до певних сторін дійсності, що проявляється у відповідній поведінці і вчинках, - зазначено у психологічному словнику [37].

Погоджуємося з твердженням дослідника В. М'ясищева, який доводить, що «позиція» - це категорія, яка віддзеркалює домінуючі й вибіркові ставлення людини до того, що є для неї суттєвим. Разом з тим, сучасні науковці визначають «позицію» як усвідомлену систему ставлень людини до діяльності, навколишнього світу; як прояв соціальних ролей особистості; як компонент структури особистості, який відображає її суб'єктність [61,с.99].

На продовження цього відзначимо, що професійна позиція – це професійна роль, що виражає характер соціальних відносин особистості; зовнішній прояв поведінки людини; прояв ставлень особистості до навколишньої дійсності.

На думку дослідника І.Ісаєва, «професійна позиція» - це віддзеркалення особистісного ставлення педагога до способів професійної діяльності, до вибору умов праці, що зумовлені його індивідуальними особливостями, уміннями та здібностями [38,с.20].

Конструктивною нам видається думка Л. Красовської, цитуємо: «професійна позиція особистості інтегрує індивідуальні й професійні риси

людини, зумовлюється її знаннями й уміннями. Результативною професійною позицією особистості є активна позиція, яка забезпечує постійний професійний розвиток особистості загалом [51,с.18

Професійна позиція вчителя, як слушно зазначає В.Сластьонін, «є засобом його самовираження як активного суб'єкта педагогічної діяльності; саме в позиції вчитель здатен виражати свій інтелект, емоції, почуття, волю, професійні переконання, темперамент, характер і формувати на цій основі систему ставлень до педагогічної діяльності й професійного оточення. Дослідник зазначає, що через професійну позицію вчитель реалізує вимоги й очікування суспільства, а також власні мотиви діяльності, цінності, цілі, світоглядні ідеали. Професійна позиція педагога має різні контексти:

- педагогічно-особистісний, який виявляється в роботі вчителя з дітьми й виражається в професійних діях, зумовлених індивідуальним ставленням до кожної конкретної дитини;

- професійно-педагогічний, що зумовлює вираження педагогом через позицію свого культурного розвитку, цілей діяльності, прагнень здійснювати результативну роботу, розвиватись як творча особистість» [82].

Зауважимо, що проблема формування професійної позиції почала активно досліджуватися відомими науковцями (О.Гуторова, А.Маркова, І.Луценко, Л.Красовська та ін.) ще у 90-ті роки ХХ століття, які виокремлювали такі напрямки даного феномена: філософський, соціологічний, психолого-педагогічний.

Так, «позиція» з філософської точки зору розглядається як життєва позиції людини загалом, як форма світогляду життєвого, як життєва позиція, що є основою самовираження, як прояв небайдужості й активності у вирішенні конфліктів, у процесі виконання обов'язків чи реалізації ідей (Сократ, Піфагор, Конфуцій, Паскаль, Абай і ін.)

На думку філософів, «позиція» як категорія визначає твердження, положення, погляди, роль та місце людини у соціумі; разом з тим, професійну позицію у філософії розуміють як стійкі системи ставлень людини до праці. Філософи у стурктурі професійної позиції виокремлюють сукупність цінностей, переконань, мотивів поведінки та установок особистості. Професійна позиція, у філософії, - це «категорія активності й ціннісно-сміслових ставлень людини до світу, які віддзеркалюють прояв діяльнісної сутності людини, її свідомості, здатності приймати самостійні рішення, обирати визначену лінію поведінки, так чи так виражати ставлення до самої себе».

Таким чином, з філософської точки зору, «професійна позиція» включає розгляд таких категорій, як «життєва позиція», «особистісна позиція». «Професійна позиція» - це:

- прояв життєвої й соціальної активності особистості, діяльність якої має суб'єктний суспільно-історичний характер;
- погляд, твердження, переконання, роль;
- спосіб прояву особистості [77,с.34].

У межах соціологічних досліджень дефініцію «позиція» трактують як роль та місце особистості у суспільстві (соціологічний, діяльнісний підхід); стиль поведінки людини, який визначається певними індивідуальними ознаками; ставлення людини до інших суспільних суб'єктів [61,с.99].

У соціологічному контексті позицію особистості розуміють як «соціальну позицію, суспільно-активну позицію; як статус людини в суспільстві. «Соціальна позиція» в широкому розумінні становить систему поглядів, установок і диспозицій особистості щодо умов власної життєдіяльності, які реалізуються й відстоюються нею в суспільних відносинах. Соціальна позиція особистості виражає позитивні й негативні ставлення людини до оточення; активне чи пасивне ставлення до діяльності; ставлення, зумовлене духовним багатством внутрішнього світу особистості. Позиція особистості в соціології

представлена єдністю трьох основоположних компонентів: когнітивного, емоційного й поведінкового і характеризується типологічними параметрами значущих відносин людей у суспільстві: емоційністю, згуртованістю, ієрархією влади, ієрархією авторитетності та ієрархією актуальності» [49,с.86].

Отож дефініцію «позиція», «професійна позиція» у соціології розуміють як:

- характеристику суспільних і міжособистісних відносин людини;
- узагальнену характеристику становища індивіда в статусно-рольовій внутрішньогруповій структурі;
- професійну позицію, у яку інтегруються різні соціальні позиції особистості як прояв її змістового наповнення;
- прояв соціальної активності, стилю поведінки;
- ставлення до соціальної й професійної дійсності [35].

В аспекті психологічних досліджень також широко представлено проблему формування професійної позиції. «Позиція» як поняття, в психологічному аспекті, прирівнюється до поняття «позиція особистості» й визначає дії та ставлення людини у соціумі. У працях психологів поняття «позиція» означає офіційне положення людини у тій чи іншій підсистемі стосунків [25,с.150].

В психологічному контексті «професійна позиція вчителя» відрізняється від його особистісної позиції: «сучасна система освіти вимагає від педагога сприймати учня не як об'єкт, а як суб'єкт діяльності, відповідно, через призму особистісної позиції вчитель сприймає дитину як іншу людину, а через призму професійної позиції – як суб'єкта, який потребує створення відповідних умов для розвитку».

Очевидно, що у психології позицією визначається якість особистості, а відтак, досліджувана категорія інтерпритується як поєднання домінуючих вибіркового стосунків субекта в певному питанні, яке є актуальним для нього.

Позиція, з погляду С. Рубінштейна, це те, «що пов'язує свідомість і особистість, виражає їх єдність, тобто позиція характеризує певний рівень свідомості особистості, коли завдяки свідомості особистість набуває здатності зайняти певну позицію по відношенню до життя [80]. Дослідник О. Леонт'єв має кардинально іншу точку зору і стверджує, що «позиція – це позиція – не результат, а передумова й умова розвитку особистості та її свідомості, оскільки необхідність зайняти ту чи іншу позицію, визначитися у своєму ставленні до життя об'єктивно виникає перед кожною людиною на певному етапі її життєвого шляху» [59, с. 112].

Заслуговують на увагу висновки А. Петровського і М. Ярошевського про те, що позиція особистості – це система ставлень до дійсності, яка проявляється у поведінці людини та її вчинках. Науковці, у складі позиції особистості виокремлюють когнітивний, світоглядний, мотиваційно-поведінковий, оцінно-емоційний компоненти.

В ракурсі психологічних досліджень, професійна позиція особистості постає як включення людиною себе до великого професійного співтовариства, до професії, прагнення підвищити її престиж у суспільстві.

Нам імponує думка дослідниці А. Маркової, яка позицію особистості інтегрує у внутрішньосмисловий аспект (внутрішня позиція особистості – це динамічна система, що виражає активно-дійове ставлення особистості до соціальної дійсності і включає ціннісно-сміслову установку в міжособистісних відносинах, що дозволяє розглядати її як один із проявів спрямованості особистості) [71].

Формування позиції особистості, у ретроспективі психологічних досліджень, визначають через категорії суб'єктності й діяльності, як прояв особистісного досвіду людини.

Під позицією особистості, В. М'ясищев розуміє «інтеграцію домінантних вибіркового відносин людини в будь-якому істотному для неї питанні, позиція

визначає суб'єктивні взаємини (ціннісні орієнтації, інтереси, мотиви, установки та ін.); стійкі, типові для суб'єкта способи реалізації свого життя, стосунків з оточенням і спрямованість особистості як «відношення того, що особистість отримує й бере від суспільства, до того, що вона йому дає, вносить у його розвиток»» [71].

Д. Сьюпер проблему формування позиції особистості інтегрує «з процесом професійного розвитку, можливого через освоєння власне професійної ролі, розвиток професійної мотивації, інтересів і установок, які слугують показником готовності до вирішення специфічних вікових завдань, пов'язаних із входженням у світ власної професії. Саме в процесі професійного розвитку формується активна трудова позиція особистості, яка за змістом співвідноситься з професійною й визначається науковцями як особливе, активне, творче, усвідомлене ставлення до праці, зумовлене прагненням бути успішним і швидко досягати професійних цілей» [77,с.34].

Узагальнюючи результати у межах психологічної науки щодо проблеми формування професійної позиції констатуємо, що дане поняття визначають як:

- позицію особистості як суб'єкта діяльності;
- внутрішню позицію особистості;
- активну трудову позицію особистості;
- єдність когнітивної, мотиваційної, емоційної та ін. психологічних сфер особистості;
- систему ставлень до навколишньої дійсності;
- суспільно-рольову функцію особистості;
- інтегративну властивість особистості, що характеризує спрямованість діяльності, способи поведінки в ній;
- динамічну систему ставлень суб'єкта до різних аспектів, які виявляються в поведінці, діях, вчинках;
- ставлення людини до світу загалом, до оточення;

Таким чином, аналіз ключових понять дослідження «позиція», «професійна позиція» з точки зору філософських, соціологічних, психологічних підходів дозволив нам трактувати, що «позиція» це :

- 1) «стійка система ставлень до певних сторін діяльності, що виражається у відповідній поведінці і вчинках;
- 2) характеристика суб'єкта відносно інших суб'єктів – культури, науки, мистецтва, власної професійної діяльності;
- 3) становище індивіда в статуснорольовій, внутрішньогруповій структурі;
- 4) характеристика способу життя, що досяг повної самовизначеності, самототожності;
- 5) система ставлень у контексті ролі;
- 6) погляди, установки, диспозиції стосовно умов життєдіяльності;
- 7) активність, що реалізується в діяльнісному самовираженні;
- 8) рівень виконання діяльності й адекватна їй самооцінка».

Це нашо вхує нас на міркування, що «позиція» має три основні складові, які повністю розкривають її зміст: місце, ставлення та дія.

Далі, у межах проблеми нашого дослідження, перейдемо до розгляду ще однієї дефініції, а саме «педагогічна позиція, «професійна позиція вчителя».

В контексті педагогічних досліджень поняття «позиція» є похідним таких понять як «позиція педагога», «професійно-педагогічна позиція», «позиція викладача», «педагогічна позиція» тощо.

«Виокремлення поняття «професійна позиція вчителя» (педагогічна позиція) як самостійного явища зумовлене багатоаспектним вивченням різних проявів педагогічної діяльності та її ключових вимог до особистості педагога, однією з яких є відповідність педагогічної позиції вчителя очікуванням учнів, колег, оточення. Це виявляється у внутрішній позитивній налаштованості педагога на педагогічну діяльність, прийнятті індивідуальності кожного

суб'єкта цієї діяльності, усвідомленні відповідальності за результати власних дій».

Професійна позиція вчителя – це система вольових, емоційно-оцінних, інтелектуальних ставлень до навколишньої дійсності, педагогічної діяльності, які визначають на активність вчителя.

Аналіз педагогічних джерел засвідчив, що дефініція «професійна позиція вчителя» межує з із суспільно-політичними змінами історичного процесу, залежить від провідних особистісних якостей і суб'єктних властивостей учителя.

Так, у давньогрецький і Давньоримський періоди, в епоху Київської Русі позицію вчителя не виділяли як окреме явище, а діяльність вчителя кожної нової епохи змінювалася та вдосконалювалася: «у первісному суспільстві старші виконували функції вихователя; у рабовласницький період – функцію мудреця, духовного наставника; у Давньогрецький – функцію вихователя-скульптора, творчого майстра (Афіни) і функцію суворого й вимогливого тренера (Спарта); у Давньоримський – функцію наставника, політика, дипломата, інформатора, порадника й керівника; у Давньокитайський період – функцію етичного й толерантного вчителя; в епоху Київської Русі – функцію батька та володаря; у Середні віки – функцію духівника й лицаря; в епоху Відродження – функцію світської людини, гуманного педагога».

Роль вчителя, у різні історичні епохи, мала різний типологічний контекст і координувала його функції. Однак зі зростаючими потребами суспільства в професії вчителя вона поступово перетворюється й доповнюється новим змістом.

Дослідження проблеми формування професійної позиції вчителя з точки зору педагогічної науки, доводить, що «професійну позицію вчителя розглядають як: ознаку педагогічного професіоналізму; структурний складник професійної компетентності педагога; невід'ємну умову здійснення

педагогічної діяльності й компонент педагогічної культури та професійно-педагогічної спрямованості; показник творчого підходу вчителя до педагогічної професії» [19]. Цінними для нас видаються думки А. Макаренка і В. Сухомлинського, які переконують у тому, що у кожного вчителя має бути сформована особиста позиція у професійному житті, і найкращою, на думку науковців, є прихована позиція вчителя, яка дозволяє йому опосередковано впливати на учнів. Саме така взаємодія учасників освітнього процесу дозволить вчителю впливати на учня за допомогою нього самого, та не чинити на нього опір [12,с.165].

В. Сухомлинський наголошував, що позиція є головним свідченням професіоналізму вчителя, дозволяє виявляти любов до учнів. Вчителю потрібно завжди прагнути відкривати у своїх вихованцях щось нове, це є проявом творчої позиції вчителя [85].

Відомий педагог Ш. Амонашвілі професійну позицію визначає як «особистісно-гуманний підхід до дитини, заснований на професійних знаннях, професійному досвіді, творчому підході до педагогічної праці, і наголошуючи на творчій позиції вчителя як на меті педагогічного управління» [85].

Аналіз дефініції «професійна позиція» в педагогічному ракурсі, дозволяє зробити наступні висновки:

- це мотиваційно-ціннісне ставлення до всіх сторін педагогічної діяльності (особистісна позиція педагога);
- система ставлень особистості до педагогічної діяльності, заснована на інформаційному полі;
- розуміння педагогом своїх функцій;
- орієнтація на особистісну модель взаємодії.

Грунтовне розкриття проблеми формування професійної позиції вчителя віднаходимо також у дисертаційних роботах Л. Красовської, С. Щербини, О.Темченка й ін.), які аналізують різноманітні аспекти професійної позиції

майбутніх учителів, розглядаючи її як результат навчання у закладі вищої освіти.

Зупинимось детальніше на розгляді класифікації типів педагогічних позицій учителя, які дозволяють зрозуміти глибину змісту досліджуваного феномену.

Так, класифікація М.Боритко, на наш погляд, є науково узагальненою, адже в ній викоремлено педагогічні позиції таких типів: 1) когнітивістський тип (оволодіння знаннями); 2) біхевіористський тип (досвід поведінки й діяльності, уміння та навички); 3) екзистенціальний тип (емоційно-ціннісні відносини, життєва позиція) [10].

Дослідниця С.Жезлова професійні позиції педагога класифікує таким чином: тип консультанта, модератора, тьютора. В умовах реалізації концепції Нової української школи така класифікація, нам видається, найбільш співвідносною з освітніми вимогами сучасності, коли в пріоритеті постає групова та дистанційна роботи, що вимагає високого рівня самостійності від особистості сучасного студента. Разом з тим, виокремлюють також такі типи професійних позицій вчителя, як: диктатор, боєць, альтруїст, миролюбець та ін. У такій класифікації прослідковується творчий характер ставлень вчителя до своєї професійної діяльності [31,с.12].

Отже, цілком закономірно, що професійна позиція майбутнього вчителя віддзеркалює його педагогічну майстерність, професійну культуру; рівень об'єктивності сприйняття навколишньої дійсності; характер ставлень до учнів як суб'єктів освітнього процесу; здатність до рефлексії власної діяльності;.

«Важливою ознакою професійної позиції майбутнього вчителя є її кінетична характеристика, яка полягає у віддзеркаленні становища вчителя щодо учнів і становища кожного окремого учня відносно педагога та однолітків, які характеризують ступінь участі кожного в спільному русі до досягнення поставлених цілей. Так, у професійній позиції вчитель може

демонструвати своє бажання бути попереду учнів, а може віддавати таку перевагу їм, що сприятиме розвитку їхнього інтересу до навчання; педагог може виявляти бажання в усьому бути разом з вихованцями, що дозволить дітям відчувати постійну підтримку при подоланні перешкод, бути впевненішими у своїх силах, прагнути до рівності й партнерства, взаємоповаги в спілкуванні. Це свідчить про те, що успішна професійна позиція майбутнього вчителя виявляється в умінні педагога виражати ціннісне ставлення до учнів, яке дозволяє вихованцям відчувати, що вчитель завжди з ними поруч, іноді – нарівні, у труднощах і важливих справах – разом і весь час – трохи попереду».

Як бачимо, успішність професійної діяльності майбутнього вчителя, його задоволеність умовами праці, впевненість у власних силах, ефективність його роботи, перспективи подальшого професійного розвитку – залежать від вибору педагогічної професійної позиції.

«Професійна позиція виражає внутрішню готовність учителя до взаємодії з учнями різних вікових категорій і з різними особистісними рисами, до дій стосовно дітей і колег у професійних ситуаціях різної складності, до результатів власної педагогічної діяльності».

Таким чином, на основі проведеного аналізу наукових підходів до проблеми формування професійної позиції майбутнього вчителя ми дійшли наступних висновків:

- 1) професійна позиція вчителя – це проекція особистісної позиції педагога, яка формується в процесі діяльності;
- 2) поняття «професійна позиція майбутнього вчителя» базується на основі понять «позиція» та «педагогічна позиція»;
- 3) підґрунтям формування професійної позиції є світогляд особистості, набуті знання та вміння, система мотивів і життєвих цінностей, рефлексивні вміння;

- 4) професійна позиція є тією професійно-особистісною характеристикою, що відображає ціннісні ставлення вчителя до професійної діяльності та її результатів, учасників освітнього процесу (учителів, учнів, батьків) і до себе й забезпечує умови для реалізації професійно-рольових функцій під час розв'язування педагогічних завдань;
- 5) професійна позиція визначає ціннісно-рольову детермінацію розвитку свідомості спеціаліста, присвоєння норм, стереотипів, способів поведінки; моральноетичні принципи, характер і форми взаємодії з учасниками освітнього процесу; рівень активності педагога, методологічну основу його діяльності, ставлення до основних наукових категорій; стимулює високу продуктивність професійної діяльності; впливає на вибір видів діяльності, методів роботи;
- 6) професійна позиція є базою для професійного самовизначення вчителя, його професійного вдосконалення та розвитку.

«Спираючись на теоретичні положення про зміст і смислові характеристики професійної позиції вчителя, результати міждисциплінарного аналізу досліджуваного феномену, під *професійною позицією майбутнього вчителя* ми розумітимемо інтегративну характеристику особистості як активного суб'єкта діяльності, що відображає систему ціннісних ставлень майбутнього вчителя до професійно-педагогічної діяльності та до учасників педагогічного процесу».

Однак, сьогодні й досі залишається недостатньо вивченою проблема формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у закладі вищої освіти. З цією метою необхідно більш глибоко дослідити поняття «професійна позиція майбутнього вчителя» через визначення особливостей її структури, про що й піде мова у наступному параграфі нашого дослідження.

1.2. Сутнісна характеристика поняття «професійна позиція майбутніх учителів»

Проведений нами, у попередньому параграфі дослідження, аналіз проблеми формування професійної позиції майбутнього вчителя показав, що розгляд даного наукового феномена потібно здійснювати комплексно, розглядаючи структурні компоненти, функції тощо.

Поняття «функція» будемо розуміти як певну умову виникнення системи; певні чинники, які розкривають зміст процесу її функціонування та вказують на зв'язок компонентів, вказують вплив даної системи на навколишню дійсність, та – залежність внутрішньої структури системи від цілей її функціонування [37].

Отож розгляд та аналіз функцій професійної позиції допоможе нам зрозуміти різні ролі досліджуваного феномену.

Так, дослідниця Л.Красовська виділяє наступні функції професійної позиції педагога: пізнавальну; практичну; розвивальну. Пояснюючи це тим, що все залежить, насамперед, від сформованості навичок вчителя, від рівня його професійних умінь, а активність професійної позиції зумовлює професійне зростання вчителя [51,с.13].

Позиція педагога, на думку В.Сластьоніна, залежить безпосередньо від суспільних вимог до нього, його діяльності, що визначає її суспільне призначення. Натомість, дослідники І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос переконують, що позиція вчителя є чимось середнім між дитиною та особистісною культурою [82].Звідси випливає, що професійна позиція майбутнього вчителя виконує культурологічну функцію.

У працях М. Боритка, В. Сластьоніна, Ю. Куницької, О. Подолянюк, О.Руденко обґрунтовано, що професійна позиція майбутнього вчителя може також виконувати суб'єкту й рефлексивну функції. Дослідники вважають, «що педагог виступає суб'єктом професійно-педагогічної діяльності та є носієм унікальних форм взаємодії, ставлень, проявів позиції, яка має реалізовуватись в

усвідомленій сукупності ставлень учителя до обраної професії й віддзеркалювати професійну поведінку».

Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, обґрунтування функцій у працях відомих науковців – дозволив нам виокремити такі функції професійної позиції майбутнього вчителя:

- 1) світоглядна,
- 2) мотиваційна,
- 3) функція професійної соціалізації,
- 4) функція самоідентифікації,
- 5) рефлексивна,
- 6) діяльнісно-перетворювальна,
- 7) мобілізаційна,
- 8) регулятивна,
- 9) функція самопрезентації.

Перейдемо до більш детального розгляду виокремлених функцій професійної позиції майбутнього вчителя.

1) Зміст *світоглядної функції* полягає у тому, що під час навчання студентів-майбутніх учителів у закладі вищої освіти відбувається формування стійкої системи знань, виробляється ставлення студентів до навколишньої дійсності, - що власне і є підґрунтям формування професійної позиції майбутнього фахівця.

2) Розвиток інтересу майбутніх учителів до освоєння взірців професійної поведінки, традицій, цінностей педагогічної професії, набуття знань і практичних умінь, необхідних для успішної професійної діяльності – ось головні аспекти *мотиваційної функції* професійної позиції майбутнього учителя.

3) Функція *професійної соціалізації* спрямована на те, щоб професійна позиція майбутнього вчителя відповідала суспільним запитам до педагога, соціальним нормам та цінностям.

4) Функція *самоідентифікації* – це функція, яка ґрунтується на тому, що студент на основі аналізу існуючих практик здійснює самовизначення щодо особистісної професійної позиції.

5) Формування у студентів-майбутніх учителів під час навчання у ЗВО вміння здійснювати ґрунтовний аналіз та давати оцінку власному професійному саморозвитку, рефлексивних здібностей, уявлень про професію вчителя та його позицію – забезпечує *рефлексивна* функція.

6) *Діяльнісно-перетворювальна* функція формування професійної позиції майбутнього учителя призводить до формування у студентів вмінь демонструвати у практичній діяльності різноманітних типів педагогічних ситуацій.

7) *Мобілізаційна* функція формування професійної позиції майбутнього учителя дозволяє студенту включатися у педагогічну діяльність, утверджувати свою суб'єктність у педагогічній взаємодії.

8) *Регулятивна* функція здійснює контроль почуттів, емоцій та поведінки студента через прояв позиції.

9) У трансляції педагогічних цінностей в процесі життя і діяльності; особистісних умінь фахівця, його компетентності з метою самовдосконалення й з метою відповідності нормам суспільного, культурного та освітньо-професійного середовища – виявляється функція *самопрезентації*.

Таким чином, визначення та аналіз функцій формування професійної позиції майбутнього вчителя дозволяє нам перейти до обґрунтування структури досліджуваного феномену.

Вивчення праць О. Гуторової, О. Конєєвої, Л. Красовської, І. Луценко, С.Щербини, А. Чернявської, О. Подолянук, О. Темченко та ін. доводить, що

структура формування професійної позиції майбутнього учителя інтегрується із компонентами загальної й професійно зумовленої структури особистості, у якій виділяють спрямованість та її різновиди; мотивацію, характер; здібності, особистісний досвід; професійну компетентність.

До структурних компонентів професійної позиції майбутнього учителя, дослідниця О. Гуторова, відносить: мотиваційно-ціннісний, інтелектуально-змістовий та організаційно-діяльнісний, що цілком відповідає поєднанню когнітивного, емоційно-вольового, ціннісно-сислового, мотиваційного й діяльнісного складників особистості [30,с.73].

На думку Л. Красовської та С. Щербини без розвитку уявлень студента про його професію неможливим є процес формування професійної позиції педагога. Тож дослідники структуру професійної позиції майбутнього вчителя розглядають у взаємозалежності когнітивного, світоглядного, ціннісноорієнтаційного, оцінно-емоційного, мотиваційного та поведінкового компонентів [51,с.9].

Нам імпонує думка О. Подолянук, яка до структурних компонентів професійної позиції вчителя відносить професійний (система оцінки знань, умінь, досвіду, перспектив) та особистісний (ставлення особистості до професії та можливостей самореалізації в ній; до себе як до учасника освітнього процесу). Позиція вчителя, за О. Подолянук, включає ціннісно-світоглядний, особистіснодинамічний, рефлексивно-сисловий, особистісно-діяльнісний компоненти [71,с45].

Мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний й рефлексивний компоненти відносить до структури професійної позиції педагога дослідник О.Темченко, і переконує, що саме ці складники регулюють поведінку майбутнього фахівця [85].

Вважаємо за необхідне розглянути позицію дослідниці К. Артамонової, яка у структурі професійної позиції майбутнього учителя виокремлює такі складники:

- «Я» концептуальне (система настанов, спрямованість особистості на професійний ідеал);
- «Я» ідеологічне (переконання, поважне ставлення до позицій оточуючих, усвідомлення ролі переконань у власному професійному становленні);
- «Я» юридичне (суспільно зумовлені правила й норми поведінки вчителя, стереотипи поведінки, які відображають різноманітні соціальні ролі вчителя);
- «Я» етичне (етика педагога, художній смак, мова жестів і міміки, мода);
- «Я» законодавче (гуманні настанови, керуючись якими, індивід оцінює соціальні процеси, власні вчинки);
- «Я» інформаційне (сукупність знань, необхідних для розуміння змісту й опису процесів навколишнього світу, для усвідомлення й трактування ціннісних смислів педагогічної діяльності);
- «Я» виконавче (значні результати пізнавальної діяльності, реалізація норм духовності вчителя в його поведінці) [1].

Концептуальні ідеї К. Артамонової щодо структури професійної позиції вчителя є цінними у межах нашого дослідження, адже їхня ідея переносить формування професійної позиції вчителя у вектор позитивної «Я-концепції» майбутнього вчителя, який хоче сформувати професійну позицію активного суб'єкта освітньої діяльності.

Також ми погоджуємося з думкою Н. Недорезової, яка стверджує, що через професійну позицію, яка визначається суб'єктністю, майбутній вчитель зможе виражати суб'єктивні ставлення до дійсності, керуючись власними поглядами, переконаннями, інтересами, мотивами [71].

Таким чином, здійснений ґрунтовний аналіз функцій професійної позиції майбутнього вчителя дозволяє нам визначити структурні компоненти професійної позиції майбутнього учителя. Серед яких ми виокремлюємо наступні: *ціннісно-мотиваційний, когнітивний, рефлексивно-діяльнісний*.

Ціннісно-мотиваційний компонент професійної позиції майбутнього вчителя передбачає: розгляд мотиваційної та ціннісно-сислової сфер особистості; прийняття майбутнім учителем цінностей педагогічної діяльності як особистісних у процесі підготовки до професійної самореалізації й реалізації власної професійної позиції в педагогічній діяльності; сформованість інтересів і потреб до професійного саморозвитку й самовдосконалення; усвідомлення майбутніми вчителями значущості професійної позиції ціннісного ставлення до професійної педагогічної діяльності та її суб'єктів; розвиток здатності до визначення цілей професійного саморозвитку.

Формування професійної позиції майбутніх учителів стає можливим за умови визначення рівня сформованості мотивації студентів, їхніх потреб, інтересів та установок. «Важливе місце серед професійно-педагогічних мотивів, необхідних для розвитку професійної позиції майбутнього вчителя, займають пізнавальні мотиви, які відображають сутність і зміст освітньої діяльності, особливості й послідовність її реалізації; соціальні мотиви, що характеризують різні типи соціальної взаємодії майбутнього фахівця з оточенням; творчі мотиви педагогічної діяльності, оскільки за наявності творчої мотивації студент педагогічного коледжу не тільки успішно оволодіває прийомами навчальної діяльності, удалими прийомами професійної комунікації, але й віднаходить ефективні способи реалізації в діяльності, форми взаємодії і співробітництва з людьми».

Отож ми дійшли висновку, що мотиви, цінності, установки майбутнього вчителя, які є складники ціннісно-мотиваційного компонента професійної

позиції майбутнього вчителя – визначають її спрямованість і виражатимуть готовність до професійної діяльності.

Когнітивний компонент професійної позиції майбутнього учителя – це система знань студентів про зміст та особливості професії вчителя; роль та значення педагога для суспільства; зміст та структурні компоненти професійної позиції майбутнього вчителя, які виражають рівень ставлення педагога до професії та учасників освітньої діяльності тощо.

Науковці Н. Кузьміна й І. Зязюн, розглядаючи когнітивний компонент професійної позиції майбутнього вчителя виділяють блоки професійних знань педагога. Перший блок знань – це психологічні знання, адже обізнаність у психологічній сфері дасть педагогу можливість сформулювати уявлення про риси прояву та розвитку психологічних та психічних процесів молодших школярів, які впливають на їхню поведінку, визначають інтерес до навчання, готовність до активного спілкування з усіма учасниками освітнього процесу. Вчитель, який володіє системою психологічних знань характеризується стійким ціннісним ставленням до емоцій оточуючих, проявами емпатії до них, зацікавленістю в задоволеності їхніх потреб.

Система професійних знань педагога має включати комплекси психологічних знань, як стверджує Н. Кузьміна. Ця система включає знання про індивідуальні та вікові особливості учнів щодо засвоєння навчального матеріалу (диференційнопсихологічний); знання про відмінності освітньої та комунікативної діяльності групи учнів й конкретної особистості в цій групі, про особливості спілкування та відносин дітей між собою (соціально-психологічний); знання і про позитивні, і про негативні сторони власної професійної діяльності, свої особистісні індивідуальні та психологічні особливості та якості (аутопсихологічний) [56,с.48].

«Другий блок – це безпосередньо педагогічні знання, творче використання яких забезпечує формування та розвиток педагогічної майстерності

майбутнього вчителя. Вони дають змогу педагогу здійснювати об'єктивне визначення й аналіз чинників, які зумовлюють успішне (неуспішне) протікання й результати навчального процесу, виявляти на цій основі закономірності функціонування освітньої сфери, обирати організаційні форми, методи й засоби навчання, які забезпечують його високу якість. Особливістю професійно-педагогічних знань педагога є їхня багаторівневність (за І. Зязюном). Знання мають бути розвинені одразу ж на всіх рівнях: методологічному (знання загальнофілософських закономірностей розвитку, розуміння зумовленості цілей навчально-виховного процесу тощо); теоретичному (знання законів, принципів і закономірностей психології та педагогіки, основних форм діяльності тощо); методичному (володіння знаннями про особливості конструювання освітнього процесу); технологічному (вирішення навчально-виховних завдань практичного характеру в умовах різної складності)».

Система знань професійного спрямування, відповідно до яких майбутній учитель повинен мати уявлення про: про сучасний стан розвитку, умови праці й перспективи розвитку конкретної професії й можливостей самореалізації особистості в цій професії; характерні особливості різних професій; про систему вимог професії й ін. – відносимо до третього блоку.

Четвертий блок – це предметні знання, які передбачають володіння теоретичними засадами й розуміння вчителем тих явищ, які становлять основу навчальної дисципліни, що викладається. Науково-дослідницькі знання включає п'ятий блок.

За переконаннями дослідника Б. Ананьєва, професійна діяльність вчителя вимагає сформованості педагогічних умінь. Що є важливим у контексті проблеми нашого дослідження – адже, педагогічні вміння визначаємо як один із складників когнітивного компонента професійної позиції майбутнього вчителя. Педагогічні вміння допомагають ефективно діяти згідно певних норм та вимог; дозволяють здійснювати дослідження особливостей розвитку особистості

конкретного учня та колективу з метою визначення рівня активності та готовності до засвоєння знань і проектування на цій основі перспектив подальшого розвитку; виділяти комплекс освітніх, виховних і розвивальних завдань; трансформувати зміст виховного процесу безпосередньо в професійні завдання різної складності; створювати й реалізовувати логічно побудовану систему педагогічного процесу; цілеспрямовано планувати навчально-виховні завдання; здійснювати обґрунтований відбір і планування змісту освітнього процесу, оптимально підходити до вибору форм, методів і засобів навчання; виділяти й установлювати взаємозалежність між чинниками й результатами виховання, уміти їх прогнозувати.

Відтак, констатуємо, що в структурі когнітивного компонента професійної позиції майбутнього вчителя педагогічні уміння становлять набуту студентом здатність на основі отриманих знань здійснювати якісну й результативну педагогічну діяльність.

Рефлексивно-діяльнісний компонент професійної позиції майбутнього вчителя забезпечує розуміння вчителем себе як активного суб'єкта діяльності, як такого, що здатен до об'єктивного аналізу власних дій і вчинків. Педагогічна діяльність буде продуктивною, творчою, результативною за умови, коли студент бере участь у ній саме з позиції її суб'єкта. «Позиція вчителя щодо професійної діяльності – це позиція активного суб'єкта, який відрізняється здатністю самостійного прийняття рішень щодо особистісних цінностей, переконань і мотивів. Прояв суб'єктності є протиставленням нормам прийнятих у суспільстві рольових позицій людини, він відображає й розвиває індивідуальність, вносить неповторні риси у діяльність, робить її своєрідною. Становлення й розвиток суб'єктності студента – майбутнього вчителя важливе у плані його залучення в освітній процес, що забезпечує активність, творчість, вибірковість, а отже, високу результативність в оволодінні майбутньою

професією, а також у плані процесу його особистісного й професійного саморозвитку».

Рефлексивно-діяльнісний компонент професійної позиції майбутнього вчителя передбачає:

- вибір ефективних методів педагогічної діяльності;
- уміння проектувати та реалізовувати педагогічну діяльність через оптимальний вибір типів професійних позицій;
- творче осмислення інформації педагогічного характеру в аспекті її значущості для професійної діяльності й професійної позиції майбутнього вчителя;
- сформованість навичок самоаналізу, самопізнання, самооцінки, самореалізації в педагогічній діяльності.

Нам імпонує думка О. Лебедева та Л. Бобікової, які професійну позицію майбутнього вчителя розглядають у поєднанні особистісних якостей й суб'єктних властивостей, що є діяльнісною основою педагогічної позиції [38,с.15]. Дослідниця І.Зимня важливими для професійного становлення педагога визначає такі суб'єктні властивості: психофізіологічні (індивідні) якості суб'єкта як чинники здійснення ним його суб'єктної ролі, що постають як задатки, здібності; особистісні властивості, які включають спрямованість; професійно-педагогічні й предметні знання та вміння, які, у вузькому сенсі, утворюють професійну компетентність [38].

О. Жиронкіна, серед загальновідомих особистісних якостей виокремлює професійно значущі індивідуальні якості суб'єкта, від яких залежить ефективність його діяльності. Дослідник Е.Зеєр до професійно значущих якостей вчителя відносить здатність приймати рішення, корпоративність, відповідальність, самостійність та ін. Здатність до розуміння, чуйність, доброту, дбайливість, почуття гумору, дотепність, професіоналізм – відносить до професійно важливих якостей вчителя дослідник Л. Бутенко [57].

Розгляд наукових поглядів та класифікацій відомих педагогів щодо професійно значущих якостей вчителя дозволяє визначити ті, які є важливими для формування професійної позиції майбутнього вчителя: ініціативність, відповідальність, самостійність, старанність, особиста активність, працьовитість – якості, які визначають ставлення особистості до себе; схильність до спілкування, товариськість, доброзичливість, моральність, привітність, емпатія – якості, що характеризують взаємини індивіда з іншими людьми;

Таким чином, професійно значущі якості та суб'єктні властивості майбутнього вчителя як структурні характеристики рефлексивно-діяльнісного компонента професійної позиції є визначальним чинником професійної активності вчителя й перспективності в майбутній педагогічній діяльності.

Також рефлексивно-діяльнісний компонент професійної позиції майбутнього вчителя тісно пов'язаний з рефлексивною діяльністю: здатність до подолання труднощів у розвитку власної професійної позиції; самоаналіз свого професійного саморозвитку; проектування шляхів саморозвитку професійної позиції в аспекті вимог суспільства; розвиток критичного осмислення педагогічного досвіду.

Аналіз теоретичних джерел та акцент на тому, що професійна позиція проявляється у діяльності, виражає мотиви і цінності, визначає рівень рефлексивних умінь, дозволив зробити наступні висновки:

- основою аналізу структури професійної позиції майбутнього вчителя є інтеграція досліджуваного поняття з феноменами загальної та професійно зумовленої структури особистості;
- серед функцій професійної позиції майбутнього вчителя виокремлено: світоглядну, мотиваційну, професійної соціалізації, самоідентифікації, рефлексивну, діяльнісноперетворювальну, мобілізаційну, регулятивну, функцію самопрезентації;

- структурними компонентами професійної позиції майбутнього вчителя є: ціннісно-мотиваційний (аксіологічний потенціал особистості майбутнього вчителя як смислова основа його професійної позиції); когнітивний (інтелектуальний складник особистості студента педагогічного коледжу як світоглядна основа професійної позиції майбутнього вчителя); рефлексивно-діяльнісний (інтегрує в позиції майбутнього вчителя такі затребувані суспільством якості фахівця, як активність, мобільність, креативність, самостійність та рефлексивність мислення, самоорганізованість, усвідомленість дій і вчинків і ін.);

Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що одержані дані теоретичних аспектів параграфів 1.1 та 1.2 магістерського дослідження дають можливість розробити критеріальні показники та рівні формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у закладі вищої освіти.

Отож особливості формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у закладі вищої освіти розкрито у наступному підрозділі магістерської роботи.

1.3 Аналіз стану сформованості професійної позиції у майбутніх учителів початкової школи

Аналіз літературних джерел з проблеми дослідження, обґрунтування змісту та структурних компонентів професійної позиції майбутнього учителя дозволяють виокремити основні напрями експериментальної роботи з формування професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти.

З метою об'єктивного аналізу й урахування наявного стану сформованості професійної позиції майбутніх учителів слід визначити критеріально-рівневу

базу досліджуваної проблеми, розкриття якої дозволить окреслити її особливості і спроектувати основні стратегії розвитку. Задля цього, потрібно визначити показники, рівні та критерії досліджуваного феномену.

Дослідження формування педагогічної позиції вчителя, дозволили нам визначити критерії професійної позиції майбутнього учителя. У працях більшості науковців з проблеми дослідження визначено такі критерії професійної позиції вчителя, як: мотиваційно-ціннісний, змістовий, проєктувальний, конструктивний, комунікативний, гностичний, організаторський, інноваційний, регуляційно-діяльнісний, рефлексивний.

На основі цього припускаємо, що критерії професійної позиції майбутнього вчителя мають такі якісні характеристики: професійна індивідуальність, професійна етика, професійні цінності та ідеали, професійні знання, уміння, навички, задоволеність працею, прийоми професійного зростання, прийоми самоаналізу й прогнозування.

Таким чином, формування професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти залежить від розвитку когнітивного, ціннісно-смыслового, мотиваційного, емоційно-вольового та суб'єктного потенціалів особистості студента.

Так, на основі визначених у попередньому параграфі дослідження структурних компонентів професійної позиції майбутнього вчителя (когнітивний, ціннісномотиваційний і рефлексивно-діяльнісний), визначаємо співвідносні критерії: *когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий*.

Когнітивний критерій професійної позиції майбутнього вчителя – це знання студентів щодо особливостей особистісного професійного становлення, рівень їх загальної обізнаності в професійно-педагогічній сфері (важливі загальнопедагогічні знання), сукупність уявлень про педагогічну позицію, її особливості й механізми розвитку та світоглядний потенціал.

До *когнітивного критерію* професійної позиції майбутнього вчителя відносимо такі показники:

- уявлення про цінності, мотиви й цілі педагогічної діяльності;
- основні вимоги до сучасного вчителя Нової української школи;
- психологопедагогічні знання;
- знання про сутність, структуру, типи професійної позиції майбутнього вчителя;
- форми та методи саморозвитку професійної педагогічної позиції.

Мотиваційно-ціннісний критерій професійної позиції майбутнього вчителя характеризує професійно-педагогічні погляди й установки, дає уявлення про цінності й мотиви педагогічної професії. Цей критерій визначає усвідомлення студентом себе в ролі вчителя, виражає індивідуальне ставлення майбутнього вчителя до педагогічної професії, рівень прийняття майбутньої професії; вказує на рівень відповідальності та почуття обов'язку студента в обраній професії; ступінь усвідомлення студентами цінності професійної позиції для успішного виконання педагогічної діяльності та їхню внутрішню психологічну налаштованість на оволодіння професією вчителя та на розвиток власної професійної позиції.

До показників *мотиваційно-ціннісного критерію* професійної позиції майбутнього вчителя відносимо такі показники:

- задоволеність обраною професією;
- ціннісне ставлення до педагогічної діяльності;
- ціннісне ставлення до дитини як найвищої цінності;
- ціннісне ставлення до себе як до майбутнього вчителя;
- наявність мотивації до професійної діяльності.

Поведінковий критерій професійної позиції майбутнього вчителя дозволяє схарактеризувати студента-майбутнього учителя як активного суб'єкта

діяльності, прояв особистісного ставлення студента до обраного фахуу його поведінці.

До *поведінкового критерію* професійної позиції майбутнього вчителя відносимо такі показники:

- уміння здійснювати рефлексію власної діяльності;
- аналіз власних особистісних рис з позицій вимог професії;
- здатність реалізовувати різні типи професійних позицій, визначати їх ризики;
- прояв емпатії у професійній діяльності.

Отже, когнітивний критерій професійної позиції майбутнього вчителя дозволяє визначити зміст та характер уявлень майбутніх учителів про педагогічну діяльність. Інтегральним показником ціннісно-мотиваційної структури особистості майбутнього вчителя, її емоційно-вольових характеристик; уявлення про активну або пасивну життєву позицію особистості майбутнього вчителя, його позитивне або негативне ставлення до загального блага як до найвищої мети, до особистості як до найвищої цінності – виступає мотиваційно-ціннісний критерій. Цей критерій також визначає орієнтацію майбутнього вчителя на систему термінальних і інструментальних цінностей та професійно значущих якостей фахівця; характеризує глибину і стійкість емоцій та почуттів, що проєктують ставлення майбутнього вчителя до педагогічної професії. За поєднання особистісних характеристик, необхідних для розвитку й формування професійної позиції майбутнього вчителя; пояснення діяльності педагога в усіх її аспектах із позиції мотивів поведінки; виявлення рівня культури спілкування особистості майбутнього вчителя; здатність до усвідомлення сутності педагогічної діяльності як майбутньої професійної сфери – відповідає поведінковий критерій професійної позиції майбутнього учителя.

Поведінковий критерій також показує рівень навчальної, соціальної та професійної активності майбутніх учителів у процесі оволодіння обраним

фахом і, зокрема, у процесі педагогічної практики; визначає професійно значущі якості особистості, які формують професійну позицію майбутнього вчителя з погляду його активності, творчого потенціалу й прагнення до постійного саморозвитку; характеризує сформованість/несформованість рефлексивних умінь майбутнього вчителя.

До якісної характеристики сформованості професійної позиції майбутнього вчителя належить ряд ознак: логічна послідовність і доказовість, змістовність і науковість, систематичність і цілісність, ступінь узагальненості й конкретності, а також особистісна емоційна оцінка й ін.

На основі аналізу праць науковців (Л. Виготського, І. Зимньої, О.Киричука, О. Байбакова й ін.) щодо визначення найдоцільніших рівнів характеристики сформованості різноманітних рис і якостей особистості виокремлюємо рівні сформованості професійної позиції майбутнього учителя:

- 1) *нормативно-орієнтувальний (низький)* – виявляється у низьких показниках рівня володіння студентами педагогічними знаннями й вміннями застосовувати їх на практиці;
- 2) *оціннорегулятивний (середній)* – це здатність студента мислити, аналізувати й оцінювати явища педагогічної дійсності, що сформували стійкі погляди, але професійний досвід ще недостатній, майбутній учитель не завжди правильно оцінює ці явища і свої вчинки;
- 3) *дієво-творчий (високий)* – це готовність студента застосовувати отримані знання на практиці, усвідомлене ставлення до професії, вміння правильно обрати напрям своєї діяльності.

Отож *нормативно-орієнтувальний рівень (низький)* сформованості професійної позиції вказує на слабкий рівень сформованості критеріїв реалізації кожного з компонентів професійної педагогічної позиції. Для студентів низького рівня сформованості професійної позиції характерними є: низькі знання про свою майбутню професію й професійну позицію вчителя; невміння

об'єктивно зіставляти соціальні вимоги до педагога зі своїми діями у сфері навчальної та соціально-професійної взаємодії; нерозуміння цілей та завдань педагогічної діяльності; нездатність до здійснення рефлексії.

Оцінно-регулятивний (середній) рівень сформованості професійної позиції вказує на нерівномірні рівні розвитку виділених у кожному компоненті показників. А от якісний розвиток усіх або більшості показників є свідченням *дієво-творчого рівня (високий)* сформованості професійної позиції майбутніх учителів. Студенти високого рівня відзначаються тим, що постійно прагнуть до глибокого оволодіння якісними загальними й професійними знаннями, до знайомства із новими тенденціями інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій у сфері педагогічної діяльності. Такі студенти свідомо ставляться до цілей своєї майбутньої професійної діяльності; мають чіткі уявлення про педагогічну професію, відповідають вимогам до особистості вчителя; мають глибокий мотиваційно-ціннісний потенціал; вміють будувати й динамічно змінювати власну професійну позицію згідно зі зростаючими вимогами суспільства до особистості вчителя; адекватно й об'єктивно оцінюють чужі і власні дії в межах соціально-педагогічного процесу; вміють швидко адаптуватись до різних умов професійного середовища; нестандартно вирішують професійні завдання і ситуації різної складності.

Студенти-майбутні учителі із середнім (оцінно-регулятивним) рівнем сформованості професійної позиції володіють професійними знаннями посередньо; не завжди проявляють інтерес до новинок у сфері інноваційних технологій освітнього процесу; мають загальні знання про професію вчителя; мають достатньо сформовану систему мотивів і цінностей; частково відповідають вимогам до особистості вчителя; несистематично вдаються до рефлексії власної діяльності, зокрема коли цього від них вимагають; здатні співвідносити власну професійну позицію з вимогами суспільства до особистості вчителя, але не завжди вміють враховувати динамічність цих вимог.

Таким чином, визначення критеріїв з відповідними показниками та рівнів сформованості професійної позиції майбутнього учителя дає підстави для аналізу рівня її сформованості у студентів-майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти.

На базі факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича було проведено експериментальне дослідження. У дослідженні брало участь 83 студентів спеціальності «Початкова освіта» заочної форми навчання. Це студенти магістранти 6-ого курсу (повна – 22 студентів та сорочена – 61 студент форми навчання).

Відповідно до програми експерименту, розробленої на основі критеріально-рівневої бази вирішували такі завдання:

- аналіз навчальних дисциплін (програм, навчальних планів) для виявлення їхнього змісту та впливу на формування професійної позиції майбутніх учителів;
- аналіз освітнього процесу як підґрунтя формування професійної позиції майбутніх учителів;
- добір методів з метою дослідження стану сформованості компонентів професійної позиції майбутніх учителів на основі розроблених критеріїв;
- виявлення рівня сформованості професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти.

Під час аналізу навчальних планів спеціальності «Початкова освіта» дійшли висновку, що зміст таких курсів як «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності», «Вступ до спеціальності», «Загальна психологія» та ін. впливатиме на формування особистості майбутнього вчителя та його професійної позиції. Тож вважаємо за необхідне провести детальний аналіз навчальних програм із цих дисциплін.

Так, головними завданнями курсу «Педагогіка» є вивчення аспектів, що впливають на формування у студентів-майбутніх учителів уявлень про педагогічну професію; про педагогіку як науку; про педагогічний процес; про закономірності і принципи, форми і методи навчання, зміст освіти; про теорію виховання; про особливості професійної діяльності вчителя; про професійно значущі якості педагога. Вивчення окреслених аспектів сприятиме формування професійної позиції майбутнього вчителя частково, бо впливають на сфери особистості майбутнього фахівця (когнітивну, ціннісно-мотиваційну та діяльнісну), однак не дають чітких векторів формування професійної позиції вчителя.

Тематику занять курсу «Основи педагогічної майстерності», як з'ясувалося, спрямовано на формування суто професійних рис майбутнього вчителя: технічність педагогічних дій, комунікабельність, образність професійної поведінки, гнучкість у вирішенні професійних завдань, здатність до взаємодії в професійному середовищі. Саме ці риси є фундаментом для формування особистості майбутнього вчителя, але, разом з тим, для формування його професійної позиції тематичний матеріал курсу має доповнюватися самостійною роботою студента на собою (активна участь у вирішенні педагогічних завдань; посітйне прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; розвиток творчих здібностей).

Курс «Загальна психологія», разом із предметами педагогічного циклу, відіграє неабияку роль у формуванні особистості та професійної позиції майбутнього вчителя. Такий курс допомагає студенту зрозуміти обрану професію, «ввійти у неї». Завдяки таким темам курсу студенти вчаться керувати освітнім процесом; правильно визначати складність навчально-виховних завдань; знаходити спільну мову з усіма учасниками освітнього процесу (вчителі, батьки, адміністрація).

Отож описані вище навчальні дисципліни є ядром фахової підготовки майбутніх учителів під час навчання у ЗВО, адже допомагають сформуванню у студентів уявлення про обрану педагогічну професію та її особливості; складають когнітивно-ціннісну основу професійної позиції майбутніх учителів.

Також, зазначимо, що навчальні дисципліни – методики викладання навчальних предметів (мовно-літературна освітня галузь, математична освітня галузь і т.д.) визначають змістові характеристики професійної позиції майбутнього вчителя.

Здійснений аналіз змісту навчальних дисциплін дає підстави стверджувати, що немає чітких тем, які б орієнтували студента на формування його професійної позиції. Тож, потрібно доповнити дисципліни певними додатковими темами.

Педагогічна практика є одним з найважливіших ресурсів формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у ЗВО. Позитивним моментом є те, що відбувається систематичність і поступова тенденція до ускладнення навантажень на практиці з курсу в курс.

Так, студенти спеціальності «Початкова освіта» вже з 1-ого курсу проходять педагогічну пропедевтичну практику, де мають можливість сформуванню уявлення про обрану професію, педагогічний процес та його особливості.

Вже на 2-ому курсу, під час проходження виховної практики (проведення виховних занять), студенти вчаться здійснювати аналіз та самоаналіз, розвивається об'єктивність оціночних суджень.

Під час проходження практики «Пробні уроки» (3 курс) студенти безпосередньо закріплюють навички спеціальності «Початкова освіта», вчаться працювати на посаді вчителя, проводити уроки.

Уявлення про цілісний педагогічний процес і основи роботи вчителя дає практика «Перші дні дитини в школі» та «Неперевна практика».

Під час проходження практики «Переддипломна педагогічна практика» студенти потрапляють в реальні умови педагогічного процесу і самостійно виконують роль учителя, класного керівника і члена шкільного колективу. Вони проводять на базах практики повні робочі дні, самостійно несуть відповідальність за ведення документації, беруть участь у виховній і громадській роботі навчального закладу, проводять батьківські збори, слухають педагогічні наради й за необхідності займаються індивідуальною роботою з дітьми.

Щоб дослідити рівень сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за кожним критерієм і показником, а також загальний рівень її сформованості ми використовували такі методи: тестування (методику визначення мотивації професійної діяльності К. Замфір у модифікації О. Реана, методика визначення ціннісних пріоритетів особистості В. Блюмкіна, питальник А. Карпова „Діагностика рівня розвитку рефлексивності”); педагогічне спостереження; метод опитування (анкети).

Для фіксації актуальних станів учасників експерименту (активність студентів на заняттях) провідним методом було педагогічне спостереження. Цей метод дозволив нам відстежити прояв часткових показників сформованості професійної позиції, визначити ефективність діяльності учасників експерименту. Студенти брали активну участь у виконанні запропонованих завдань, виявляли високу зацікавленість участю в експерименті.

З метою дослідження рівня сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за когнітивним критерієм, ми провели опитування (див.додаток А) в ході якого дійшли висновку, що студентам потрібно удосконалювати власну професійну обізнаність не лише шляхом теоретичної освіти, а й шляхом постійного практичного закріплення отриманих професійно-педагогічних знань. Результати опитування подані нижче у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Діагностика рівня сформованості професійної позиції майбутнього вчителя
за когнітивним критерієм (у %)**

Показники	Рівні		
	Високий (дієво- творчий)	Середній (оцінно- регулятивний)	Низький (нормативно- орієнтувальний)
Уявлення про цінності, мотиви й цілі педагогічної діяльності	2,1	12,3	4
Уявлення про основні вимоги до сучасного вчит	1,3	9,7	2,2
Психологопедагогічні знання	3	14,1	3,1
Знання про сутність, структуру, типи професійної позиції майбутнього вчителя	3	16	9,1
Сукупність знань про форми та методи саморозвитку професійної педагогічної позиції	2	12,1	6
ЗАГАЛОМ	11.4	64,2	24.4

За результатами дослідження бачимо, що вчитель для студентів – це носій знань і загальної професійної культури. Студенти не розглядають його як індивідуальність і активного суб'єкта діяльності, як такого що вміє легко адаптуватись до освітніх змін і відстоювати свою особистісну і професійну позиції. Це є свідченням середнього рівня сформованості когнітивного критерію професійної позиції майбутнього вчителя.

Дослідження рівня сформованості професійної позиції майбутнього учителя за мотиваційно-ціннісним критерієм вимагало застосування методу опитування та методик В.Блюмкіна, К.Замфіра, які спрямовані на виявлення професійної мотивації й системи цінностей особистості майбутнього вчителя.

Результати опитування та методик подані у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Діагностика рівня сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за мотиваційно-ціннісним критерієм (у %)

Показники	Рівні		
	Високий (дієво-творчий)	Середній (оцінно-регулятивний)	Низький (нормативно-орієнтувальний)
Ціннісне ставлення до педагогічної діяльності	2,4	15,6	16,3
Ціннісне ставлення до дитини як найвищої цінності	8,1	5,2	12,7
Ціннісне ставлення до себе як до майбутнього педагога	1,7	5,3	12
Наявність мотивації до професійної діяльності	4	2,2	4,3
Задоволеність обраною професією	1,5	2,9	5,8
ЗАГАЛОМ	17,7	31,2	51,1

Результати дослідження показали низький рівень сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за мотиваційно-ціннісним критерієм. Це пояснюємо тим, що студенти невідповідно ставляться до власного педагогічного образу й до престижності педагогічної професії, її цінності для суспільства.

Для розкриття рівня особистісного осмислення майбутнім учителем необхідності формування в нього професійної позиції, виявлення ступеню активності студента в навчально-професійному соціумі на основі притаманних йому професійно значущих якостей і вмінь, світогляду, установок і цілей та

визначення рефлексивного потенціалу майбутнього вчителя слід перейти до аналізу рівня сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за поведінковим критерієм. З цією метою ми також застосували методи опитування та методики А. Карпова В. Бойка та метод спостереження за студентами в процесі проходження педагогічної практики, оскільки лише в її безпосередньому процесі можна було спостерігати за особливостями поведінки студентів в умовах, максимально наближених до педагогічної дійсності.

Результати дослідження рівня сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за поведінковим критерієм показали, що низка професійно значущих якостей, умінь, навичок, здібностей (наполегливість, переконливість, готовність до діяльності, прагнення до саморозвитку, активність, мобільність, відповідальність, аналітичність мислення, уміння проектувати різні сторони педагогічного процесу тощо) і, особливо, рефлексивних умінь у студентів не достатньо сформовані.

Дані дослідження представлені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Діагностика рівня сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за поведінковим критерієм (у %)

Показники	Рівні		
	Високий (дієво- творчий)	Середній (оцінно- регулятивний)	Низький (нормативно- орієнтувальний)
Уміння аналізувати свої особистісні риси з позицій вимог професії	3	5,1	4,8
Уміння здійснювати рефлексію власної діяльності	4.1	9,5	7,2
Уміння реалізовувати різні типи професійних позицій	2.1	6	3,9

Уміння визначати ризики та обмеження різних типів професійних позицій	5,1	6,9	7.1
Уміння виявляти емпатію	7,3	10,8	17.1
ЗАГАЛОМ	21,6	38.3	40,1

Як показали результати дослідження рівень сформованості професійної позиції майбутнього вчителя за поведінковим критерієм є середнім та низьким, що пояснюється тим, що студенти не завжди вміють об'єктивно аналізувати особистісні риси з позицій вимог професії, не вміють визначати ризики та обмеження різних типів професійних позицій тощо.

Аналіз реального рівня сформованості суб'єктного складника професійної позиції студентів свідчить про гостру необхідність розвитку у них рефлексивних здібностей як основи об'єктивної самооцінки своїх дій і центрального вектора професійної позиції майбутнього вчителя.

Таким чином, ми дійшли висновку, що в кожному з досліджених нами критеріїв професійної позиції майбутніх учителів переважають низький та середній рівні їх сформованості з більшою тенденцією до низького. Це є свідченням недостатнього рівня сформованості професійної позиції майбутнього вчителя загалом (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

**Загальний рівень сформованості професійної позиції майбутніх учителів
(у %)**

Рівень сформованості	Критерій			Загальне значення
	Когнітивний	Мотиваційно-ціннісний	Поведінковий	
Високий (дієво-творчий)	11.4	17,7	21,6	16,9
Середній (Оцінно-регулятивний)	64,2	31,2	38,3	44,6

Низький (Нормативно-орієнтувальний)	24,4	51,1	40,1	38,5
--	-------------	-------------	-------------	-------------

Підсумовуючи вищесказане, ми дійшли наступних висновків:

- система професійної підготовки майбутніх учителів на етапі навчання у ЗВО побудована на традиційних принципах процесу викладання і спрямована, здебільшого, на колективну форму професіоналізації студентів, при цьому індивідуальна робота має епізодичний характер і спрямовується, зокрема, на підвищення рівня освіченості, а не на розвиток індивідуальності майбутнього вчителя.;

- респонденти дослідження мають незадовільний рівень професійної мотивації, віддаючи пріоритет чиннику отримання освіти як засобу швидкої кар'єрної самореалізації; престижної й постійно оплачуваної професії, а не професійному зростанню;

- студенти, описуючи власні уявлення про педагогічну професійну позицію, недооцінюють у ній значення особистісного стержня, трактуючи професійну позицію як певний образ поведінки або індивідуальний стиль роботи вчителя;

- одні студенти не впевнені у своїх можливостях, інші – інфантильні й нецілеспрямовані, що негативно впливає на рівень їхньої педагогічної готовності (внутрішня емоційна налаштованість студентів на навчально-професійну діяльність є слабкою);

- частина студентів не сприймає професійну позицію майбутнього вчителя як необхідну умову успішної кар'єрної реалізації або як професійно-педагогічну цінність.

Таким чином, середній та низький рівні сформованості професійної позиції майбутніх учителів, що засвідчив констатувальний експеримент дослідження зумовлюють необхідність розробки оптимальних педагогічних

умов формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у закладі вищої освіти. Про що й піде мова у другому параграфі дослідження.

Висновки до розділу 1

На основі змістовного аналізу проблеми формування професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти можемо зробити низку висновків про зміст та структурні компоненти ключового поняття дослідження «професійна позиція майбутнього учителя» та вплив фахової підготовки під час навчання у ЗВО на її формування.

Дослідження поняття «професійна позиція майбутнього учителя» на міждисциплінарному рівні засвідчує його багатоаспектність, складність та потребу у дослідженні таких суміжних понять як: «життєва позиція», «особистісна позиція», «соціальна позиція», «професійна позиція особистості», «педагогічна позиція» та ін.

Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження засвідчив наявність різноманітних підходів до визначення професійної позиції як інтегральної характеристики особистості, способу реалізації базових цінностей особистості в її взаєминах із іншими людьми, центрального компонента освіченості особистості, джерела активності особистості вчителя.

Отже професійну позицію майбутнього вчителя будемо трактувати як форму прояву активного ставлення особистості до навчально-професійної дійсності й до педагогічної професії, спрямованого на оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками, на перетворення власного інтелектуального рівня, досягнення особистісно та соціально значущих цілей, становлення індивідуального стилю пізнання й діяльності.

Вважаємо, що особливого значення набуває формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у закладі вищої освіти, адже саме на цьому етапі закладається, формується й утверджується позитивний досвід

майбутньої професійної діяльності. На етапі професійної підготовки студенти-майбутні вчителі усвідомлюють себе суб'єктами професійної діяльності, прагнуть до самовираження, глибше пізнають особливості педагогічної діяльності.

У розділі також визначено провідні функції професійної позиції майбутнього вчителя, серед яких: світоглядна, мотиваційна, функція професійної соціалізації, самоідентифікації, рефлексивна, діяльнісноперетворювальна, мобілізаційна, регулятивна та функція самопрезентації. Серед структурних компонентів професійної позиції майбутнього вчителя виділяємо: когнітивний, ціннісномотиваційний, рефлексивно-діяльнісний.

Визначено, з урахуванням теоретичних засад дослідження, змісту, структури та функцій професійної позиції майбутнього вчителя, відповідні критерії та показники професійної позиції майбутнього учителя: когнітивний критерій; мотиваційноціннісний критерій; поведінковий критерій.

Результати констатувального експерименту засвідчили перевагу низького (нормативно-орієнтувального) та середнього (оцінно-регулятивного) рівнів сформованості професійної позиції майбутніх учителів, зокрема мотивацію отримання професійно-педагогічної освіти прагненням до швидкого кар'єрного зростання, а не до підвищення рівня професіоналізму. Майбутні вчителі не в повній мірі осмислюють значення особистої участі в процесі формування власної професійної позиції, вважаючи цей процес залежним від умов навчально-професійного середовища. Негативно впливає на об'єктивність мислення і здатність ефективно коригувати, планувати й здійснювати педагогічну діяльність – недостатньо сформований комплекс рефлексивних умінь у студентів. Значна кількість майбутніх учителів не сприймає професійну позицію педагога як особисту цінність і запоруку власного професіоналізму.

Таким чином, одержані результати визначили необхідність здійснення цілеспрямованої роботи з формування професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у закладі вищої освіти.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Розвиток професійної мотивації та ціннісного ставлення майбутніх учителів до професії

Формування професійної позиції майбутнього учителя передбачає побудову фахової підготовки у закладі вищої освіти за специфічними параметрами. Така ситуація вимагає обґрунтування педагогічних умов, які спрямовані на досягнення мети.

Тож, спершу перейдемо до аналізу дефініції «умова». Так, у наукових джерелах «педагогічні умови» визначають як філософську категорію та трактують яу поєднання форм, змісту, методів, прийомів, що допомагають вирішувати педагогічні завдання. До поширених тлумачень даного поняття відносимо визначення «педагогічної умови» як:

- певні чинники, які впливають на вибір ефективних підходів до розв'язування педагогічних завдань;
- обставини, які певним чином впливають на педагогічну діяльність;
- зовнішні чинники, які конструює педагог задля вдосконалення цього процесу та ефективного впливу на педагогічний процес [60,с.313].

У межах нашого дослідження *педагогічні умови формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у ЗВО* визначаємо як інтегральну єдність методів, змісту, форм, прийомів, заходів педагогічного впливу, які впливають на успішність та ефективність процесу формування професійної позиції майбутнього учителя. Теоретична характеристика педагогічних умов формування професійної позиції майбутнього учителя стає можливою через розгляд таких методологічних підходів, як:

- суб'єктний,
- діяльнісний,
- аксіологічний,
- особистісно-зорієнтований тощо.

Розгляд проблеми формування професійної позиції майбутнього учителя крізь призму аксіологічного підходу (І. Бех, І. Зязюн, В.Кремінь, В. Сластьонін та ін.) визначає цей процес з позиції орієнтування професійної освіти здобувачів освіти на етапі навчання у закладі вищої освіти на прищеплення їм загальнолюдських та професійно значущих якостей, що є підґрунтям формування ставлення студентів до навколишньої дійсності, до педагогічної діяльності, до себе як особистості та суб'єкта діяльності. Процес формування професійної позиції майбутнього учителя, який будується на аксіологічному підході, характеризується такими функціями:

- 1) оцінювальна функція – об'єктивне та адекватне оцінювання явищ навколишньої дійсності дійсності;
- 2) змістоутворююча функція є однією з визначальних, адже вона поєднує у собі змістові й процесуальні аспекти педагогічної освіти, виступає стимулом інтелектуальних проявів. Реалізація даної функцію стає можливою за умови актуалізації змістового наповнення процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя, об'єкту, здійснення критичного переосмислення інформації, аналіз конкретних

фактів та положень, усвідомлене трактування змісту, інтеріоризацію цінностей.;

- 3) орієнтаційна функція – визначає основні положення особистісних характеристик, що опираються на ієрархію цінностей;
- 4) нормативна функція – допомагає упорядкувати компоненти аксіологічної сфери діяльності вчителя, учнів, системи їх взаємодії, що є аксіологічним прикладом освітнього процесу;
- 5) регулятивна функція – передбачає та визначає напрямок розвитку процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя та його суб'єктів у аспекті загальнолюдських цінностей, впливає на становлення сприятливого мікроклімату в освітній діяльності;
- 6) Контролююча функція – відслідковує динаміку сформованості процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя на етапі навчання у ЗВО, визначає рівні сформованості цінностей майбутнього вчителя [73,с.53].

Нам імponує думка дослідниці Н.Ткачової, яка переконує у тому, що цінності є важливими як для кожної окремої особистості, так і для суспільства загалом. На думку дослідниці, цінності можуть виникнути під час здійснення практичної діяльності людини, у якій вона досліджує навколишню дійсність та пробує оцінити явища цього світу [87].

Отже, розуміння процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя на засадах аксіологічного підходу дозволить:

- сформувати у майбутніх учителів індивідуальні життєві й професійні пріоритети;
- визначати цей процес як платформу для здійснення практичної діяльності майбутніх учителів з формування системи професійних цінностей і мотивів як фундаментальної основи їхньої професійної позиції;

- впливати на педагогічну взаємодію майбутніх учителів з іншими учасниками освітнього процесу;
- сформулювати педагогічні цінності, перенести їх в особисті смисли та на цій основі сформувати ціннісне ставлення до професії вчителя та суб'єктів педагогічної діяльності [87].

Розгляд проблеми формування професійної позиції майбутнього учителя крізь призму особистісно-зорієнтованого підходу (Є. Бондаревська, Е. Зеєр, І.Якиманська та ін.) – освітня парадигма направлена на всебічний розвиток особистості у відповідності принципів варіативності під час вибору засобів особистісного розвитку. Міркування дослідника С.Рубінштейна нам видаються цікавими, поза як, автор називає особистістю таку людину, яка має чітку сформовану життєву позицію, усталену на основі свідомої діяльності; позицію, що дозволяє людині усвідомлено виражати власне відношення до навколишньої дійсності [77,с.35]. Все це нашоюхує на певні міркування: особистість, яка має власну позицію, вміє відстояти своє неповторність та унікальність, що стає реальним за умови того, що людина є активним суб'єктом діяльності, яка здатна до самостійного мислення й творчого самовиявлення.

Відтак, формування професійної позиції майбутнього учителя з урахуванням ключових аспектів особистісно зорієнтованого підходу дозволяє гворити про:

- визначальну роль потреб та інтересів особистості;
- створення сприятливих умов для її формування та становлення як суб'єкта діяльності;
- активну участь майбутнього учителя в утвердженні власного досвіду професійної діяльності;
- розвиток саморегуляції, відповідальності за свої вчинки.

Процес формування професійної позиції майбутнього учителя з урахуванням засад особистісно зорієнтованого підходу, також сприятиме:

- 1) усвідомленню студентами, на етапі навчання у ЗВО, необхідності ставлення до особистості як до такої, що здатна саморозвиватися, самовдосконалюватися, проявляти себе творчо, є самостійним суб'єктом діяльності;
- 2) формуванню у здобувачів освіти базової культури особистості вчителя;
- 3) визначенню суб'єктного досвіду студентів та надання психолого-педагогічної допомоги у розвитку їх індивідуальності, у життєвому самовизначенні, самореалізації;
- 4) формуванню активності та захопленості студентів у процесі формування професійної позиції;
- 5) спрямуванню майбутнього вчителя на здобуття досвіду суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії [87].

Інформаційним розвитком суспільства, де пріоритетним є не накопичення особистістю системи знань і вмінь, а формування вміння вчитися, розвиватися, бути самостійним суб'єктом діяльності, що вимагає від особистості гнучкості й мобільності її позиції – спрямоване формування професійної позиції майбутнього вчителя на засадах компетентнісного підходу.

Разом з тим, формування професійної позиції майбутнього вчителя через категорії суб'єктного та діяльнісного підходів (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, К. Альбуханова-Славська, А. Брушлинський і ін.), сприятиме становленню особистості майбутнього вчителя як активного суб'єкта, який проявляє себе у педагогічній діяльності й у якого утверджується на цій основі позиція суб'єктного, активного, діяльнісного ставлення до всіх сторін і суб'єктів педагогічної професії.

Як універсальну основу людського світу; як умову розвитку й формування особистості як активного суб'єкта, творця дійсності; як цінність, що забезпечує розвиток культури, суспільства – розглядає діяльність дослідник Е.Юдін.

Отож у процесі формування професійної позиції майбутнього вчителя, опора на провідні положення суб'єктного та діяльнісного підходів, сприятиме: усвідомленій професійній мотивації; виробленню у студентів інтересу до пізнання; вивчення кращих прикладів педагогічної діяльності та професійних позицій, які реалізуються через цю діяльність; активності, самостійності, прояву творчості мислення та бажання усвідомлювати дитину як особистісну цінність.

Основні ідеї методологічних підходів, які визначають формування професійної позиції майбутнього вчителя, уточнюються у принципах цього процесу: діалогічності, комунікативності, розвитку, гуманізації та гуманітаризації, партнерства, варіативності та інваріативності. Так, принцип розвитку забезпечує перенесення професійної позиції майбутнього вчителя у площину сучасних освітніх перетворень. Принцип діалогічності – побудова діалогу між учасниками освітнього процесу на засадах обов'язковості, відвертості, щирості, взаємної поваги й прийняття, яка дозволить обмінюватися цінностями та спільному продукуванню професійних цінностей майбутніх учителів. Важливим у аспекті формування професійної позиції майбутнього учителя є принцип комунікативності, що дозволяє проявити індивідуальність кожного студента як активного суб'єкта діяльності, його емоцій, поглядів, думок, тверджень, переконань. Принципи гуманізації та гуманітаризації направлені на відтворення у всіх видах педагогічних позицій основної мети – ставлення до учня як до найвищої цінності; врахування індивідуальних особливостей кожного студента під час навчання у ЗВО; розвиток культури студентів; виховання студентів тактовними, уважними та толерантними; пробудження інтересу до здобуття професійних знань, розширення світогляду; вироблення вміння долати труднощі; розвиток творчих здібностей і здатність їх використовувати у професійній діяльності.

Реалізацію засад діалогічної взаємодії (рівноправ'я, самоутвердження й самореалізація в спільній діяльності шляхом залучення студентів до вирішення професійно-педагогічних і освітньовиховних завдань на демократичних основах) покликаний реалізувати принцип партнерства.

Принципи варіативності та інваріативності - формування професійної позиції майбутнього вчителя здійснюється на основі вільного вибору студентами форм, методів, прийомів, засобів у освітній діяльності.

Таким чином, здійснений теоретичний аналіз проблеми формування професійної позиції майбутніх учителів під час навчання у ЗВО, визначення структурних компонентів професійної позиції, проведений констатувальний експеримент дослідження стану сформованості професійної позиції майбутнього вчителя, дозволяють нам обґрунтувати такі педагогічні умови формування професійної позиції майбутнього учителя: *розвиток професійної мотивації та ціннісного ставлення майбутніх учителів до педагогічної професії; налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі фахової підготовки; використання виховного потенціалу практики у формуванні професійної позиції майбутніх учителів.*

Визначення першої педагогічної умови формування професійної позиції майбутнього учителя спирається на теоретичні засади:

1. концепції модерації в освіті про визначення провідної ролі групової роботи в особистісному та професійному становленні майбутнього вчителя (Г. Хаусман, С. Вахтел, С. Жезлова, Т. Шукшина та ін.);
2. ідей коучингу про здійснення контролю як альтернативи управління діяльністю ((М. Аткинсон, І. Рибкін і ін.).

Розгляд першої педагогічної умови формування професійної позиції майбутнього учителя базується на розумінні взаємозалежності ціннісно-мотиваційної сфери особистості та діяльності, яку вона здійснює. Кожна

людина формується як фахівець у діяльності, тож потрібно мотивувати її до участі у діяльності, до проявів цінностей, до саморозвитку.

Проблема нашого дослідження зацентрована на тому, що система цінностей майбутнього учителя – це є основа ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, до усіх учасників освітньої взаємодії, оскільки позиція виражається через ставлення. Професійна позиція вчителя є відображенням його суб'єктної активності та ціннісного ставлення до розвитку особистості учня. Таке міркування доводить необхідність розкриття феномену ціннісного ставлення вчителя до педагогічної діяльності, суб'єктів педагогічної діяльності.

Отже цінності – це те, що визначає спрямованість людини, її діяльності, є змістом її професійного життя, вибір моделі поведінки тощо. Саме цінності забезпечують реалізацію організаційної, регулятивної функції будь-якої діяльності, зокрема, педагогічної. Педагогічна діяльність, у свою чергу, є специфічною, вона тісно пов'язана з особливостями педагогічного процесу, де вчитель повинен бути не тільки професійнокомпетентним, але й мати високий рівень сформованості професійно-ціннісних ставлень до педагогічної діяльності та усіх її суб'єктів. Вчитель має розуміти внутрішній світ дитини, враховувати її потреби, інтереси, здібності. Тож, цілком зрозумілим є той факт, що цінності – це найважливіший структурний компонент професійної позиції майбутнього вчителя, які трансформують її в позицію ціннісного ставлення до педагогічної діяльності та її учасників. Професійна позиція тут виявляється у цінності розвитку особистості дитини: у бажанні побудувати доброзичливі стосунки з батьками дітей, завоювати повагу та довіру з боку дітей, розуміти та всіляко підтримувати переживання дітей, помагати долати їм певні труднощі.

Разом з тим, професійна позиція (ціннісне ставлення) проявляється у бажанні проявляти професійну компетентність у професії, бажанні бути потрібним, у повазі з боку колег та по відношенню до колег. Дослідник В.Мясищев говорив про залежність світосприйняття особистості від її ставлень

до різних сторін навколишньої дійсності. Саме тому, сираючись на його висновки, ми розмірковуємо, що формування ціннісного ставлення майбутніх учителів до педагогічної діяльності та усіх її учасників є вихідним положенням формування професійної позиції майбутнього вчителя, яке студенти-майбутні учителі на етапі навчання будуть розуміти як певний особистісний план професійного становлення, який дозволить досягнути хороших результатів у навчанні, вихованні, фаховій підготовці та сприятиме формуванню професійної позиції як однієї з цілей цієї підготовки.

Аргументованими нам видаються погляди С.Пазухіної, яка стверджує, що ціннісне ставлення вчителів до учнів і до професії загалом має бути здійснене з переходом від формального, поверхневого сприйняття педагогічної діяльності. Студенти повинні бути вмотивованими до постійного спілкування з учнями для того, щоб їх краще пізнати. Ціннісне ставлення сприятиме переходу професійних цінностей в особистісні переконання через глибоке усвідомлення цінностей педагогічної діяльності (цінності спілкування; цінності особистісного, соціального й професійного зростання, цінності самореалізації, прагматичні цінності); сприйманню учнів як активних суб'єктів педагогічної діяльності, які можуть проявляти себе творчо та мають право на свою позицію [88,с.21].

Відповідно, головним складником процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя, який проявляється в особистісному сприйнятті потреб і інтересів дітей як суб'єктів педагогічної діяльності, у відповідальному ставленні майбутнього вчителя до професії, сукупності моральних якостей особистості, що виявляються в ставленні до праці (охайність, працьовитість тощо) є *ціннісне ставлення*.

Ціннісне ставлення є тим орієнтиром, що визначає трансформацію професійних цінностей в особистісні переконання студентів-майбутніх учителів. Відтак, ціннісне ставлення встановлюється та розвивається у

діяльності. Так як, на етапі професійного навчання у ЗВО, провідним видом діяльності для студентів є навчальна діяльність, то передумовою формування ціннісного ставлення як складника професійної позиції майбутнього учителя є розвиток ціннісного ставлення до навчального процесу, яке визначальним для формування фахової компетентності, професіоналізму та когнітивного компоненту професійної позиції майбутнього вчителя, так як ціннісне ставлення є регулятором навчальної діяльності, сприяє досягненню високих навчальних результатів [91,с.245].

Під впливом цінностей, навчальна діяльність є більш вмотивованою, зосередженою, усвідомленою. Це нашо вухує на думку, що формування ціннісного ставлення майбутнього вчителя до навчального процесу буде мотиватором для розвитку ціннісного ставлення до здійснення професійної педагогічної діяльності та допоможе сформувати професійну позицію вчителя. Ціннісне ставлення студента до навчання, а згодом, до професійної діяльності, до учнів, сприятиме тому, що вчитель буде досить відповідально ставитися до відбору методів, прийомів, засобів навчання молодших школярів з урахуванням їх потреб та інтересів. Студенти будуть хотіти оволодіти якомога більшим арсеналом теоретичних знань для кращого усвідомлення особистості учня, можливостей пошуку способів налагодження взаємодії з ними, для їхнього особистісного розвитку.

У рамках нашої роботи, ціннісне ставлення виступає провідним чинником професійного розвитку та залучення студентів-майбутніх учителів до становлення професійної позиції.

Також, для нас досить важливою є професійна мотивація – сукупність чинників, процесів, які змушують особистість до розуміння майбутньої діяльності та її реалізації. Професійна мотивація – це рушійна сила розвитку професіоналізму особистості, на основі якого відбувається продуктивна професійна діяльність. Підвищення якості підготовки фахівця та якості його

професійної позиції на основі розвитку його навчальної й професійної мотивації, як зазначає дослідниця Л.Красовська, виступає запорукою конкурентоспроможності фахівця на сучасному ринку праці [56].

Тож становлення професійної мотивації залучить студентів-майбутніх учителів до:

- 1) визначення власної професійної позиції через навчально-професійну діяльність;
- 2) розуміння ближньої й дальньої перспективи професійної самореалізації через вияв професійної позиції;
- 3) вироблення позитивної „Яконцепції” та об’єктивної самооцінки;
- 4) висунення потреб оволодіння сучасними педагогічними технологіями й вміння творчо застосовувати свої знання на практиці;
- 5) саморозвитку, самостворення.

Це все призведе до того, що студенти почнуть ідентифікувати себе з успішними педагогами та результативними професійними позиціями.

В ході розкриття різноманітних підходів до формування професійної позиції майбутнього вчителя, яку вбачаємо за умови розвитку ціннісного ставлення до педагогічної діяльності та адекватної мотивації, ми зрозуміли, що шляхи формування мотивації та ціннісного ставлення майбутніх вчителів до професійної діяльності досить широко представлено у наукових доробках Л.Виготського, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, В. Слободчикова та ін. Дослідники до таких механізмів відносять інтеріоризацію як засіб перенесення соціальних ціннісних ставлень та мотивів у професійні й особистісні та цілепокладання як осмислення людиною власної діяльності на практичному рівні з точки зору постановки та реалізації, досягнення цілей.

З позиції О.Леонтєва, трансформація цінностей загальнолюдських в особистісні відбувається шляхом комунікування людини з іншими людьми та об'єктами, які її оточують, через розуміння їхньої сутності. Формування

ціннісного ставлення можливе через усвідомлення значущості суб'єктів і здійснення на цій основі вмотивованої діяльності. Це є доказом того, що цінності та мотиви стають значими для особистості під час спілкування з вузьким колом людей, сприймання певних подій та розвитку на цій основі самоідентифікації [61,с.101].

Таким чином, ми дійшли висновку, що формування ціннісного ставлення та професійної мотивації майбутніх учителів до педагогічної діяльності (професії вчителя) стає можливим за умови налагодження такої взаємодії студентів під час навчання у ЗВО (з викладачами, з одногрупниками), яка задовільнить всі їхні інтереси, відповідатиме віковим особливостям, дозволить самостверджуватися, актуалізує роботу викладача зі студентами на засадах педагогіки партнерства, під час якої відбуватиметься формування професійної позиції майбутнього учителя.

Пошук ефективних засобів організації міжособистісної взаємодії (дослідження Г. Хаусмана, С. Вахтела, С. Жезлової, Т. Шукшиної та ін.) дозволив нам з'ясувати, що побудова такої спільної діяльності учасників освітнього процесу вимагає застосування модерації як методу аналізу, осмислення досвіду, його трансформація у нові умови, нові ситуації.

Застосування модерації дозволить досягнути ефективного рівня спілкування способом планування й стимулювання активності учасників освітнього процесу на демократичних засадах; вироблення у них цього процесу визначеної позиції за заявленою проблемою. Аналіз форм модерації, які є доєчними у контексті нашої проблеми, нас зацікавили модеративні семінари, під час яких організовується групова взаємодія, що змушує кожного учасника активно проявляти себе в обговоренні проблемних питань. На таких семінарах слід використовувати такі ефективні методики, як:

- 1) метод ціннісного аналізу (аналіз, обговорення різноманітних педагогічних цінностей та мотивів педагогічної діяльності з погляду їхньої значущості для професійної позиції майбутніх учителів);
- 2) метод вибору осмислених цінностей (вибір явищ, об'єктів, предметів з позиції їх значущості для учнів, їх вікових та індивідуально-психологічних особливостей).

При складанні та продумуванні модеративного семінару на певну тему викладач може передбачити розуміння студентами цінностей професії вчителя, значущість мотивації до здійснення педагогічної діяльності та її вплив на формування професійної позиції майбутнього вчителя.

Одним із засобів проведення модерації у розв'язанні завдань нашого дослідження є впровадження в освітній процес техніки брейнрайтингу, яка заснована на принципах вільних асоціацій, конкретності, активності, відкритості. Така техніка забезпечить генерування нових ідей під час вирішення проблемних завдань різного рівня складності, впливатиме на мотивацію студентів на досягнення успіху у майбутній професійній діяльності та розумінні себе як професіонала.

Формування ціннісно-мотиваційного компонента професійної позиції майбутнього вчителя дозволяє нам користуватися прийомом модерації - („Mind-mapping» - вирощування ідей. Ідея полягає у тому, що потрібно розгортати думку, висувати гіпотези з проблем формування професійної позиції майбутнього учителя через пошук асоціацій [63,с.167].

Використання техніки модерації у процесі формування професійної позиції майбутнього учителя є можливим за умови інтеріоризації професійних цінностей та мотивів в особистісні переконання як основу професійної позиції майбутнього вчителя.

Під час організації та проведення модеративних семінарів ми враховували принципи модерації, запропоновані Г.Хауманом, С.Вахтелом, - принципи

візуалізації, діалогічності, партнерства. Ми проводили семінари на такі теми «Позиція керівника і позиція наставника: переваги і недоліки», «Ефективні методи розвитку професійної позиції». Алгоритм проведення модеративних семінарів передбачає фіксацію студентами ключових ідей та положень; структурування інформації та фактів; вибір та аналіз варіантів вирішення.

Модеративні семінари з формування професійної позиції вчителя потрібно проводити з дотриманням таких умов, як:

- 1) викладач у ролі модератора не оцінює висловлювання студентів чи стиль їхніх дій;
- 2) модератор ініціює висловлювання студентів, обмін інформацією;
- 3) викладач не має провокувати суперечки між учасниками;
- 4) модератор обов'язково розуміє свою відповідальність за результати обговорення [63].

Далі пропонуємо алгоритм організації та проведення модеративних семінарів:

I. Обговорення плану семінару

На початку модеративного семінару студенти висувають коло питань, фіксують їх на дошці, вказують прізвище, час виступу, при цьому залишають місце для фіксування позицій одногрупників. Модератор (викладач) повинен слідкувати за черговістю виступів студентів, фіксувати їх, тримати у полі зору кожного студента, що розуміти хід їхніх думок.

II. Визначення переваг та недоліків

Викладач, під час вирішення питань пов'язаних з особливостями формування професійної позиції майбутнього вчителя, пропонує студентам на індивідуальних картках зафіксувати переваги та недоліки різноманітних видів професійної позиції, методів та засобів їх формування. На цьому етапі – важливо, щоб студенти самостійно коментували власні ідей та потім дискутували, обговорювали, це сприятиме глибшому розумінню теоретичних

знань та виробленню практичних умінь та навичок формування професійної позиції.

III. Визначення плану дій

Модератор, під час аналізу проблеми формування професійної позиції майбутнього вчителя, разом зі студентами фіксує коло практичних завдань, що треба вирішити під час семінару, записує їх на дошці та вказує імені тих студентів, які будуть вирішувати. Така організація семінару дозволяє контролювати діяльність студентів, зорієнтовувати їх на досягнення оптимальних результатів.

Так, наприклад, проведення модеративних семінарів на теми «Позиція вчителя – позиція ціннісного ставлення до дитини», «Цінності і мотиви педагогічної діяльності» вимагає застосування методів ціннісного аналізу та вибору цінностей, які дозволять студентам обговорити переваги та недоліки типів професійної мотивації: (мотивація заробітку, успіху, престижу), зрозуміти перелік особистісних та професійних цінностей для виокремлення педагогічних цінностей та усвідомлення їх значимості.

З метою реалізації першої педагогічної умови формування професійної позиції майбутнього вчителя доречним є застосування модеративної техніки брейнрайтингу (створення асоціацій) [43]. Так, проведення брейнрайтингу на тему «Типи професійних позицій вчителя» студенти можуть вивчити сучасні підходи до класифікації педагогічних позицій, вони фіксують свої ідеї на папері та передають по колу іншим учасникам брейнрайтингу. Інші студенти починають створювати асоціативне гроно з ідей, розширюють їх та презентують свої власні. Цікавими є міркування студентів, щодо визначення професійної позиції вчителя як такої, що спрямована на засвоєння професійними знаннями та певними педагогічними технологіями; вчитель, на думку студентів, повинен вправно оперувати сучасними технологіями та виказувати зацікавленість до результатів діяльності учнів. Такі міркування студентів дозволяють припустити,

що використання модеративної техніки брейнрайтингу в процесі формування професійної позиції майбутнього вчителя та її ціннісно-мотиваційного компонента допоможуть студентам зрозуміти результати власної навчальної діяльності, яка є основою професійних знань та умінь, стимулює та розвиває мотиви (внутрішні: утвердження у педагогічній діяльності; зовнішні: мотиви досягнення успіху, престиж), позитивні педагогічні установки (на успішну професійну діяльність, на особистісне професійне зростання), визначає розвиток адекватної системи педагогічних цінностей (одержання знань, цінність розвитку дитини тощо).

Для формування мотиваційно-ціннісного компонента професійної позиції майбутнього вчителя пропонуємо також застосовувати технологію коучингу. Коучинг – це технологія співпраці у команді на основі динамічної та цілеспрямованої комунікації її учасників. У межах нашої проблеми, коучами є студенти старших курсів та аспіранти, учителі базових шкіл. Так, наприклад, проведення коуч-сесій на тему «Професійна позиція як ознака педагогічного професіоналізму», «Професійна позиція сучасного вчителя», «Моя професійна позиція» вимагало від коучів висунення вимоги гравцям обґрунтувати доцільність тієї чи тієї педагогічної позиції (позиції диктатора, тьютора, наставника та ін.). Коучі не дають вказівок, вони підштовхують інших студентів до вирішення ситуації. Організація такої діяльності дозволила студентам надати вичерпні відповіді щодо необхідності сьогодні застосування позиції тьютора, в умовах навчання онлайн, коли студенти більше часу працюють самостійно.

Під час організації та проведенні коучесій потрібно враховувати принцип усвідомленості та відповідальності та моделювати цей процес за такими етапами:

1. Встановлення зв'язку коуча зі студентами.
2. Визначення теми обговорення мети, результатів прогнозованих.

3. Вирішення та аналіз проблемних завдань, обговорення різних особистісних позицій студентів на ситуацію. Прикладами таких ситуацій можуть бути такі: *«„Учень під час уроку демонструє зневагу до Вас при однолітках. Яку позицію Ви проявите?“*, *„На перерві відбулась бійка між учнями. Які професійні позиції має проявити класний керівник щодо кожного учня окремо, батьків учнів?“*
4. Узагальнення та формулювання висновків
5. Підсумки, оцінювання результатів коучесесії колективно [46,с.20].

Організація та проведення таких коучесесій сприятиме виробленню у майбутніх учителів умінь інтелектуальних, практичних здібностей, які є необхідними для формування ціннісно-мотиваційного компонента формування професійної позиції майбутнього вчителя.

Хороші результати можна одержати під час проведення коуч-сесії на тему «Моя професійна позиція» за наступним алгоритмом:

- студенти ставлять перед собою завдання – обрати професійну позицію певного типу, яка їм імпонує;
- порівнюють особистісно-професійні цілі з завданнями освіти (аналізують чи їхні власні бажання реальні та відповідають сучасним вимогам ринку праці до професії вчителя);
- студенти підводять підсумки, роблять висновки про те, що позиція тьютора сьогодні важлива та потрібна, але, в силу певних обставин, вона може спрямовувати діяльність учнів на самостійне виконання завдань.

Окрім того, майбутні вчителі зрозуміли, що кожна педагогічна ситуація дозволяє використовувати як одну так і декілька професійних позицій. Студенти усвідомлено обирають варіанти професійних позицій, які їм найбільше підходять, пропонують способи вирішення проблемних завдань, складають індивідуальні особистісні стратегії формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у ЗВО. Майбутні вчителі наголошують

на важливості розуміння компетентності майбутніх фахівців на підґрунті професійної позиції.

Таким чином, розвиток ціннісного ставлення та професійної мотивації майбутніх учителів до педагогічної діяльності на засадах модерації, дозволить покращити ставлення студентів до навчання, змотивує їх; сформує ціннісне ставлення до професії вчителя; сформує особистісні та професійно значущі цінності; дозволить розкрити оригінальність, індивідуальність кожного студента, його творчі здібності; сформувати у майбутніх учителів навички самоуправління процесом формування професійної позиції

2.2 Налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі фахової підготовки

Другу педагогічну умову формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у закладі вищої освіти ми виокремлюємо *налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі фахової підготовки*, яка спрямована на розуміння майбутніми учителями системи професійно-педагогічних знань як особистісної цінності та особливостей становлення професійної позиції. Реалізація означеної педагогічної умови відбувається шляхом використання в освітньому процесі:

- 1) особистісно-зорієнтованих технологій навчання, методів активного навчання (А. Вербицький);
- 2) технології бенчмаркінгу (для розуміння оптимальних способів ппрофесійного та конкурентного саморозвитку через метод конкурентного аналізу (В. Джефрі, Б. Шефер, С. Такер, К. Забродська, О. Карякін і ін.);
- 3) технології потрфоліо [46,с.21].

Основний підтекст виокремлення даної педагогічної умови полягає у тому, що формування когнітивного компонента професійної позиції майбутнього

учителя є справді прогресивним, коли відбувається організація освітнього процесу студентів ЗВО на засадах суб'єкт-суб'єктного спілкування (партнерство та рівноправя усіх учасників освітнього процесу).

Виокремлена педагогічна умова формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у ЗВО спрямована на формування активності студентів та розвиток суб'єктного потенціалу їх професійної позиції під час опанування певними теоретичними відомостями щодо професійної позиції як феномена та способи її формування. Отож формування когнітивного компонента професійної позиції та її професійної позиції майбутнього вчителя загалом під час навчання у ЗВО можна реалізувати при:

- оволодінні інформацією про систему знань щодо індивідуальних особливостей майбутніх учителів як самостійних та активних суб'єктів пізнання й процесу формування професійної позиції;
- усвідомленні принципів особистісно-зорієнтованої технології навчання та суб'єкт-суб'єктної взаємодії на етапі фахової підготовки;
- формуванні соціально-активної, гармонійної, професійно-компетентної особистості майбутнього учителя шляхом активізації його внутрішніх резервів;
- усвідомленні особистості майбутнього вчителя як суб'єкта пізнання та як суб'єкта діяльності;
- організації освітнього процесу у ЗВО з опорою на суб'єктний (життєвий) досвід студента (це досвід пізнання, спілкування, діяльності, творчості та ін.);
- сприянні особистісного зростання майбутнього вчителя через формування позитивної «Я-концепції» майбутнього професіонала своєї справи.

Для більш глибокого усвідомлення професійної позиції майбутнього вчителя та її когнітивного компонента нам видається логічним розглянути феномен суб'єктності майбутнього вчителя та його позиції, адже позиція, як

зазначає дослідник В.Мясищев, - це відношення особистості до навколишнього світу, і це ставлення передбачає суб'єктивну позицію людини в оточенні. Отже, відбувається становлення позиції оцінного ставлення, на цій основі, - усвідомлення та перенесення суспільних цінностей і змістового наповнення діяльності в особистісні цінності [32]. Поняття «суб'єктність» межує з діяльністю, активністю та спілкуванням: суб'єкт виконує певну діяльність, розуміє навколишній світ виходячи з позиції, яку він займає у своєму соціальному оточенні. Так, К. Абульханова-Славська, вважає, що спрямованість, свідомість, дії й відносини людини з оточенням відбуваються через суб'єктність.

Разом з тим, формування свідомості стає можливим через систему знань особистості – загальних та професійних, які й визначають формування її світогляду. Така система знань забезпечує хороші результати під час здійснення майбутньої професійної діяльності людини, за умови, коли знання трансформуються в особистісні цінності.

Нам імпонує думка А. Гогоберідзе, який стверджує, що зміст діяльності студента характеризує його власна суб'єктна позиція щодо освіти, яка направлена на розуміння та перетворення професії та себе у межах обраної професії. Виходячи з цього, формування когнітивного змісту та можливостей людини як суб'єкта діяльності стає можливим при організації освітнього процесу на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, де пріоритетними виступають самостійність, самобутність студента та його прагнення до самовираження. Перебуваючи у таких умовах майбутній вчитель здобує необхідний суб'єктний досвід, має бажання передати такий самий досвід своїм вихованцям та взаємодіяти з ними на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Студент прагне у спілкуванні з учнями перебувати у позиції наставника, друга, помічника, а не диктатора, він сприйматиме учнів як цінність [96].

Аналіз наукових праць, присвячених питанню формування особистості майбутнього фахівця та особливостей налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників педагогічного процесу, дозволив нам зробити певні висновки, що провідною функцією вчителя є співкерівництво навчанням, виховання учнів: не навчання, а направлення учнів у правльне русло, не виховання, а управління цим процесом. Тож, таке суб'єкт-суб'єктне управління процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у ЗВО забезпечить творчий розвиток майбутнього вчителя та формування когнітивного компонента його професійної позиції.

Вирішення таких завдань потребує введення в освітній процес підготовки майбутнього вчителя у ЗВО особистісно зорієнтованих технологій навчання, методів активного навчання, що сприятимуть перенесенню процесу формування професійної позиції майбутнього вчителя у площину суб'єктно-смыслового спілкування. Це, в свою чергу, забезпечить рефлексію самореалізації майбутнього вчителя, відбуватиметься діалогічне ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, та до самого себе.

Одним із ефективних видів особистісно зорієнтованих технологій, що сприяють формуванню когнітивного компонента професійної позиції майбутнього вчителя, на думку дослідників С. Белова, Б. Юдін, О. Дахін, Л.Делінгевич, Є. Чуб, є моделювання педагогічних ситуацій, застосування діалогових технологій розвитку критичного мислення, створення методичного портфоліо [69].

В аспекті проблеми нашого дослідження, досить ефективними вважаємо використання діалогових технологій, адже вони дозволяють найкраще прослідкувати реалізацію аспектів особистісно зорієнтованої освіти та побудування суб'єкт-суб'єктного спілкування між усіма учасниками освітнього процесу. Діалогова взаємодія учасників освітнього процесу забезпечує активний розвиток мислення:

- під час становлення професійної позиції майбутнього вчителя , коли особистість студента є основою цінністю всього процесу професійної підготовки;
- під час спрямування освітнього процесу на формування самостійності мислення майбутніх учителів, їх ініціативності, суб'єктної активності, навичок самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення.

Аналіз праць та міркувань дослідника М.Кагана, який діалог визначав як: певну характеристику особистості, яка впливає на виникнення нових знань та побудову взаємин; як спосіб зрозуміти себе через спілкування з іншими; основною метою діалогічної взаємодії є відмова людей від певних стереотипів мислення; діалогова комунікація робить з людини людину, - ми припускаємо, що діалог – це форма взаємодії, яка спрямована на розуміння партнера спілкування, як такого що має право на власну думку, позицію та інтереси. Все це забезпечить формування емоційних та інтелектуальних характеристик людини, сприятиме ефективному засвоєнню знань внаслідок того, що у спілкуванні активізуються особистісні переконання кожного студента.

На формування когнітивного компонента професійної позиції майбутнього вчителя досить ефективно впливають діалогові технології, до яких ми відносимо наступні:

- мультіалог;
- проблемна лекція-діалог;
- дискусії;
- диспути.

З метою формування професійної позиції майбутнього вчителя використання таких методів є специфічним та має ряд особливостей:

- 1) прояв тактовності під час обговорення питань;
- 2) спілкування має відбуватися у атмосфері доброзичливості, взаємоповаги;
- 3) висловлювання думок та позицій має бути чітким та грамотним;

- 4) слухання одне одного – зацікавлене;
- 5) при спілкуванні дотримуватися мовленнєвого етикету та норм мовленнєвої культури.

Включення таких діалогових форм в освітній процес ЗВО, як нам здається, забезпечить активізацію суб'єктної позиції майбутнього учителя на етапі фахової підготовки з метою формування професійної позиції, сприятиме формуванню навичок комунікування, толерантності, взаємоповаги, розвитку умінь аргументувати власні думки. При формуванні професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у ЗВО, ефективність застосування діалогових форм спілкування залежить від дотримання певних вимог до роботи над такими технологіями.

Так, під час організації та проведенні лекції-диалогу, ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на: рівноправних стосунках викладача і студентів; вирішення педагогічних ситуацій має бути з особистим включенням як викладача так і студентів; під час спілкування слід проявляти емоції; на занятті викладача повинен створити доброзичливу атмосферу. Якщо викладач і студенти дотримуються усіх перелічених вище вимог – це стане:

- запорукою успішної мотивації студентів до навчання, здобуття знань щодо формування професійної позиції;
- приведе до свідомості студентів у навчанні;
- сприятиме підвищенню рівня самостійності та ініціативності студентів;
- допоможе реалізувати потреби майбутніх учителів в самоактуалізації та суспільному визнанні.

Під час аналізу педагогічних ситуацій доречно буде застосовувати технологію організації мультидіалогу. Для початку потрібно забезпечити правильно оформлене навчальне середовище (студенти мають сидіти обличчям один до одного, для кращого спілкування між собою). Таке облаштування

навчального простору налаштовує студентів на нову нестандартну навчальну взаємодію. Проведення мультидіалогу передбачає такі особливості:

- 1) налаштування студентів на участь у діалозі для формування практичних умінь участі в аналізі різноманітних тем;
- 2) мета, завдання, спрямування заняття, позиція викладача, способи налагодження педагогічної взаємодії, оцінка результатів діяльності студентів повинні бути актуальними, об'єктивними, чітко регламентованими;
- 3) мультидіалог потрібно проводити послідовно, в декілька етапів.

Отож далі перейдемо до розгляду етапів проведення мультидіалогу:

I етап. Підготовка до сприяння проблемної педагогічної ситуації

Цей етап проведення мультидіалогу передбачає використання таких засобів та видів діалогового навчання: тематичні виставки; використання візуалізованих матеріалів; ілюстровані матеріали; кросворди; ребуси. Також, можна застосовувати наступні методи: бесіда з метою визначення ключових завдань проблемної ситуації (гра в асоціації); прогнозоване читання з аналізом та обговоренням змісту проблемної педагогічної ситуації.

II етап. Безпосереднє знайомство з педагогічною ситуацією, її сприйняття, усвідомлення.

На цьому етапі доцільно використовувати такі форми роботи, як: аналіз педагогічної ситуації з подальшим обговоренням; презентація студентами ситуації (у вигляді тексту, або ж у вигляді представлення відеовідрізка); під час обговорення педагогічної ситуації опрацювати всі невідомі терміни та поняття (пояснення нових, невідомих слів). Застосування таких форм роботи на занятті сприятиме розвитку у студентів вміння правильно сприймати та узагальнювати інформацію, розуміти зміст поставлених завдань.

III етап. Підготовка до аналізу педагогічної ситуації

На цьому етапі потрібно організувати бесіду зі студентами щодо первинного усвідомлення змісту педагогічної ситуації:

- *Які Ви питання для себе виокремили?*
- *Чим саме зацікавила Вас педагогічна ситуація?*
- *Які труднощі викликають у Вас під час вирішення даної ситуації?*
- *На що Ви звернули увагу одразу, коли почули педагогічну ситуацію?*

Потім студенти розробляють коло питань, дискутують щодо аспектів педагогічної ситуації.

IV Етап – аналіз педагогічної ситуації

На цьому етапі проводимо наступну роботу: розгляд відеосюжету, на якому вчитель у школі вирішує схожу проблемну ситуацію; створення студентами «дерева рішень» (варіанти вирішення проблемної ситуації); аналіз деталей розв'язання даної ситуації;

V Етап – підсумковий

На цьому етапі досить ефективними будуть у використанні дискусії, проведення підсумкової фронтальної бесіди, виконання тестових завдань, моделювання та програвання в аудиторії схожої педагогічної ситуації.

Впровадження в освітній процес ЗВО різних типів та форм діалогової взаємодії забезпечить підвищення рівня зацікавленості студентів до навчального процесу, формування у них педагогічних здібностей, активному включенню їх у пізнавально-пошукову діяльність.

Для формування когнітивного компонента професійної позиції майбутнього вчителя також слід застосовувати технологію розвитку критичного мислення (проблемна постановка навчальних ситуацій та налагодження інтерактивних форм взаємодії учасників освітнього процесу). Технологія розвитку критичного мислення сприятиме формуванню у студентів мислительних характеристик (гнучкість мислення, рефлексивність), розуміння адекватної професійної позиції. Використання технології направлене на

формування самостійності, творчості, соціальної спрямованості студентів, вміння осмислювати інформацію, здійснювати аналіз різноманітних думок та поглядів, вирішувати проблемні завдання, прагнути до самоствердження. Дана технологія є пріоритетною щодо інтелектуального становлення студента, адже особливості практичної реалізації професійної позиції майбутнього вчителя на етапі фахової підготовки буде ефективним за умови його впевненості у власних знаннях та вміннях.

У межах нашого дослідження, звернення до категорії педагогічних умінь майбутнього вчителя, зумовлює необхідність використання під час навчання у ЗВО поряд з технологіями діалогічної взаємодії та розвитку критичного мислення – технології моделювання педагогічних ситуацій, адже під час реальної практичної діяльності студенти можуть закріпити свої вміння. Під час моделювання таких ситуацій викладач створює проблему, залучає всіх студентів до обговорення та швидкого її вирішення, тим самим формує у студента особистісні та професійні якості, які необхідні йому для майбутньої професійної діяльності.

Педагогічна ситуація – це чинник ефективного освітнього процесу між викладачем та студентами. Під час моделювання педагогічних ситуацій у студентів-майбутніх учителів є нагода вийти за межі сприйняття звязків речей, планування певних дій, застосування їх на практиці, діагностування результатів. Моделювання педагогічних ситуацій сприяє формуванню когнітивного компонента професійної позиції майбутнього вчителя і є засобом формування його педагогічного досвіду, адже під час таких ситуацій студенти імітують окремі аспекти педагогічної діяльності акцентуючи увагу на основних поняттях, шляхах розв'язання професійних проблем, а також, відбувається закріплення навичок професійно-педагогічної діяльності, реалізації власної професійної позиції в ній [63,с.179].

Таке моделювання можна реалізувати за допомогою таких прийомів:

- створення інциденту
- розв'язання ситуацій за ролями
- імітація різних типів професійних позицій
- прийом бенчмаркінгу

Застосування технології критичного мислення слід організовувати через моделювання занять за принципами технології проведення технологічних лекцій, практичних занять, які поділені на три фази:

I фаза – «Виклик»

Відбувається актуалізація знань студентів щодо позиції усвідомлення змісту навчальної діяльності, розглядається значимість власної системи знань.

II фаза - усвідомлення змісту отриманих знань

На цьому етапі студенти здійснюють самостійно-пошукову роботу, за допомогою якої здобувають нові знання. При цьому студенти опираються на власний особистісний досвід, який вони залучають для висунення гіпотез та їх перевірки. Така робота сприятиме реалізації процесу усвідомлення одержаних знань.

III фаза – рефлексія

Тут відбувається трансформація одержаних знань у власні знання. Робота за такою технологією скерована на формування інтелектуальних умінь та навичок студентів, формування критичного мислення.

Отже, заняття, які організовані за технологією критичного мислення спрямовані на вироблення у студентів уявлень про позиції. Вчителя, способи її формування вміння студентів здійснювати критичний аналіз одержаних знань про професію вчителя та позицію у межах професії, здійснення самостійного пошуку матеріалу про зміст поняття «професійна позиція». Використання цієї технології з метою формування професійної позиції майбутнього вчителя

дозволить досягнути високих результатів у формуванні уявлень студентів про професійну позицію вчителя.

Під час моделювання педагогічних ситуацій педагог перебуває у багатоаспектному аналізі різноманітних позицій. Така ситуація дозволяє використовувати в освітньому процесі також прийом бенчмаркінгу - це процес відбору стандартного, ефективнішого зразка діяльності задля порівняння з власним і здійснення самовдосконалення через запозичення найкращих методів роботи. Технологія бенчмаркінгу складається з двох процесів: оцінювання та зіставлення. Ми вважаємо, спираючись на дослідження В. Джефрі, Б. Шефера, С. Такера, К. Забродської, О. Карякіна у галузі бенчмаркінгу, що використання такої технології на етапі фахової підготовки дозволить сформувати у студентів-майбутніх учителів бажання реалізовувати у власній практичній діяльності найкращі приклади професійних позицій. Також, майбутні учителі можуть оцінювати досвід один одного, вони створюють ситуації успіху та ситуації конкуренції. Таким чином, технологія бенчмаркінгу дозволяє:

- 1) визначити, усвідомити та здійснити адаптацію вже існуючих зразків успішного здійснення професійної діяльності (прояв професійних позицій) з метою формування власної професійної позиції студентів;
- 2) усвідомити студентам особливості процесу керування власною професійною позицією;
- 3) здійснити аналіз думок та позицій інших учасників освітнього процесу;
- 4) запровадити певні зміни щодо власного самовдосконалення.

Під час застосування технології бенчмаркінгу варто створити ситуацію конкуренції між студентами. Це дозволить сформувати вміння студентів відточувати власну професійну позицію через аналіз та порівняння з іншими прикладами; виробити стратегію змістового наповнення власної професійної позиції.

З метою формування професійної позиції майбутнього вчителя, в аспекті застосування технології моделювання педагогічних ситуацій, вагомим значення набувають навчально-ділові ігри, за допомогою яких можна створити прояв професійної позиції майбутнього учителя у штучно створених ситуаціях. Це можуть бути ситуації типу:

- погана дисципліна та неорганізованість класу;
- професійна некомпетентність вчителя;
- конфлікти вчителя з колегами, батьками, адміністрацією школи;
- часта зміна баз проходження практики.

Навчально-ділова гра – це спеціально створена та педагогічно організована навчально-пізнавальна, навчально-ділова, професійно-виробнича діяльність, що сприяє формуванню професійного та соціального досвіду особистості майбутнього вчителя, визначає його орієнтацію на успішний результат педагогічної діяльності [60,с.314].

Досить цікавим прикладом навчально-ділових ігор є фриланс – це спосіб самореалізації та самовираження через відбір оптимальних форм і прийомів діяльності. Дослідниця Н. Грицькова фриланс розкриває як форму вільного вибору, як вміння планувати студентами час і види педагогічними діяльності, як засіб реалізації особистісних професійних компетенцій, досягнень. Тож ми, опираючись на погляди науковиці, пропонуємо застосовувати педагогічний фриланс у якості навчально-ділової гри з розвитку професійної позиції майбутнього вчителя. Тобто, це програвання різноманітних видів професійних позицій вчителя у штучно створених умовах з метою прояву та самоідентифікації професійної позиції майбутнього вчителя. Таким чином ми зможемо сформуванню у студентів уявлення про різноманітні професійні ролі вчителя, зрозуміти типи педагогічних позицій, порівняти їх з власними переконаннями, обрати та сформуванню свій тип професійної позиції.

Використання технології створення методичного портфоліо на етапі фахової підготовки, сприятиме узагальненню досвіду студентів, дозволить їм представити певні методичні матеріали, що доечно використати під час педагогічної практики та під час педагогічної діяльності. Портфоліо – це спосіб фіксування та представлення свого власного або чужого професійного досвіду під час навчання у ЗВО, яке сприяє професійному ставноленню майбутніх учителів. Використання технології методичного портфоліо дозволить студентам систематизувати певний навчальний чи методичний матеріал; зрозуміти хід та результати власного професійного становлення; проаналізувати свою педагогічну діяльність; узагальнити практичний досвід, що входить в систему професійних знань студента, є основою когнітивного компонента професійної позиції [69].

Таким чином, запропоновані технології та методи забезпечать орієнтацію викладача на суб'єктний досвід студента, здійснення рефлексії освітньо-професійної діяльності, налагодженню вільної комунікації, спонукатимуть майбутніх учителів до проявів ініціативності та самостійності, дозволять сформувати спільні тактики взаємодії, активізують увагу та пізнання студентів, і, як результат, - сформуують ціннісне, активне, діяльнісне ставлення майбутнього вчителя до навчального процесу та до участі у формуванні професійної позиції.

2.3 Використання виховного потенціалу практики у формуванні професійної позиції майбутніх учителів

Дослідження проблеми формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у ЗВО крізь призму діяльнісного підходу, доводить те, що студенти у процесі навчальної діяльності при вирішенні педагогічних

ситуацій (завдань) досить часто діють з позиції «заучування» та використовують знайомі перевірені прийоми. Так, під час моделювання уроків студенти не заглиблюються у позицію учня, вони діють за усталеними книжковими стереотипами та не завжди розуміють вікові та психологічні особливості учнів. Така ситуація може призвести до формування неправильної позиції майбутнього учителя. Процес налагодження діалогічної взаємодії у створених ситуаціях педагогічної діяльності теж є умовним, адже студенти не завжди здатні передбачити думки школярів й задавати відповідні питання, так само, студенту, який перебуває у ролі вчителя під час моделювання ситуації – побудувати діалогічну взаємодію з учнями на засадах педагогіки партнерства.

Враховуючи таку ситуацію, припускаємо, що формування професійної позиції майбутнього вчителя буде більш динамічним та швидким на етапі проходження педагогічної практики, завданням якої є розвиток практичних умінь та навичок майбутніх учителів планувати та організовувати педагогічну діяльність, власну тактику та модель поведінки з учнями опираючись на попередній досвід, який вони здобули на парах та під час спостереження уроків та виховних занять; сприятиме здійсненню свідомого вибору типу професійної позиції, методів, прийомів, засобів роботи з молодшими школярами; результативному впровадженню їх в практичну діяльність та здійснення на цій основі самоаналізу своєї діяльності й позиції в ній.

Отже, при обґрунтування третьої педагогічної умови формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у ЗВО - *використання виховного потенціалу практики у формуванні професійної позиції майбутніх учителів (на основі технології «ДоТРез» довід-тактика-рефлексія-застосування)* – ми керувалися теоретичними основами застосування антропних технологій в освітньому процесі (С. Дмитрієв, Л. Редько, В. Хохлова та ін.); науковими положеннями про рефлексивну природу свідомості та мислення

особистості; технологіями таймменеджменту та самоменджменту у діяльності людини (М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, Н. Лукашевич і ін.)

Виходячи з основних ідей суб'єктно-діяльнісного підходу, активність і самостійність студентів під час навчання у ЗВО, ми розглядали як провідні умови формування професійної позиції майбутнього вчителя, бо під час діяльності студенти виступають у ролі суб'єктів свого особистісно-професійного розвитку.

Проходження студентами педагогічної практики у ході формування професійної позиції дозволяє їм свідомо саморегулювати свою діяльність (планувати діяльність, висувати завдання та цілі, аналізувати та програмувати, корегувати); дозволяє узагальнювати теоретичні знання, які вони здобули під час навчання; сформувати професійно-педагогічні вміння та навички, які є необхідними для формування професійної позиції майбутнього вчителя з опорою на принципи ініціативності, активності, діалогічності, самостійності, творчості у професійній підготовці вчителів.

Педагогічна практика – це найважливіший етап професійного становлення майбутнього вчителя, етап формування його професійної позиції, бо саме під час практичної діяльності відбувається розвиток особистості. Під час практики студенти мають можливість вдосконалити свої знання, вміння та навички, забагатити власний практичний досвід, вони формуються як професіонали [58,с.160].

Студенти спеціальності «Початкова освіта» задіяні до практичної підготовки вже з першого року навчання. Відтак, програмою підготовки майбутніх учителів передбачено проходження таких видів педагогічної практики:

1. педагогічна пропедевтична практика (1 курс);
2. виховна педагогічна практика (2 курс)
3. педагогічна практика в пришкільних таборах початкової школи (2 курс)

4. практика «пробні уроки і заняття» (3 курс)
5. практика «Перші дні дитини в школі» (4 курс)
6. Неперервна педагогічна практика (4 курс)
7. Педагогічна переддипломна практика (5 курс)
8. Методична професійна практика (6 курс)

Педагогічна пропедевтична практика є дуже важливою для формування у студентів початкових уявлень про професію вчителя та усвідомлення позиції вчителя. Під час проходження даного виду практики студенти знайомляться зі школою, умовами організації шкільного життя, освітнього процесу, аналізують діяльність вчителів та роблять певні висновки для себе. Дана практика передбачає згідно плану спостереження уроків та виховних занять, виділення основних моментів, які є важливими для практичної діяльності: визначення мети уроку, методів, засобів та форм її реалізації, усвідомлення позиції вчителя по відношенню до учасників освітнього процесу. Дуже важливо на даному етапі практичної підготовки обговорювати уроки зі студентами, під час якого розглядати як позитивні так і негативні моменти уроку. Проведення педагогічної практики за технологією „ДоТРеЗ” (Досвід – Тактика – Рефлексія – Застосування) дозволяло організувати діалогічну взаємодію студентів у малих групах.

У межах нашого дослідження, ми реалізовували технологію „ДоТРеЗ” за таким алгоритмом (керуючись при цьому ідеями дослідниці В. Хохлової [58] щодо способу формування в особистості досвіду реалізації професійних позицій через її залучення до педагогічної практики):

1. *Аналітичний етап* становлення досвіду практичної діяльності опитрається на метод спостереження: під час практики студенти-практиканти спостерігають за діями та роботою вчителя під час проведення уроку, вивчають його стиль діяльності, аналізують типи педагогічних позицій, які вчителі проявляють під час практики. Потім

студенти все це фіксують у щоденниках практики, роблять відповідні записи, обговорюють.

2. *Моделювальний етап.* Особливість даного етапу полягає у тому, що студенти моделюють професійні педагогічні позиції на практичних заняттях з курсів «Вступ до спеціальності», «Основи педагогічної майстерності та творчості вчителя» та ін. Кожна змодельована професійна позиція – це побачена на практиктиці пропедевтичній реальна ситуація у школі. Студенти її програють та обговорюють типові професійні позиції. Таке програвання ситуацій дозволяє практично порівняти різні типи професійних позицій та особливості та доречність їх прояву в освітньому процесі під час навчання учнів.
3. *Етап самоідентифікації.* Після того як студенти програли всі можливі педагогічні ситуації та продемонстрували професійні позиції вчителя у цих ситуаціях – вони обґрунтовують свої міркування, відображають їх в індивідуальному плані розвитку своєї професійної позиції. Дуже важливо на цьому етапі проговорити вибір кожного практиканта, проаналізувати його. Проведення таких дій дозволить студентам плавно перейти на наступний етап технології – це етап вироблення своєї тактики.
4. *Вироблення власної тактики:* студентам потрібно підготувати разом з викладачем конспект пробного заняття (уроку, виховного заходу), на якому вони мають чітко продумати свою професійну позицію. Вони спочатку вивчають вікові та психологічні особливості учнів певного класу та продумують всі організаційні моменти (перед цим їх слід обговорити з класоводом), потім колективно добирають методи.
5. *Проведення уроку.*

Під час проведення другого етапу технології „ДоТРеЗ” студенти мали використовувати прийоми самоменеджменту й таймменеджменту для вироблення практичних навичок. Це такі прийоми, як:

- техніка „To do list” (складання списку завдань) – фіксування переліку запланованих дій письмово, ранжуючи їх „АВС”, де А – це важливі життєві завдання, В – життєві пріоритети, С – неважливі справи та завдання. Використання такого прийому для складання конспектів уроків є актуальним, адже це певна система ранжування навчального матеріалу від важливих фактів до менш важливих. Прийом «АВС» дозволив студентам чітко планувати свої дії під час проведення уроку, правильно добирати методи та прийоми навчання.
- схема SMART (постановка цілей). Це схема, що дозволяє на більш професійному рівні визначати цілі щодо формування різних аспектів професійної позиції майбутнього вчителя.

Також на етапі проходження практики ми використовували рефлексивні техніки, які теж сприяли успішній реалізації технології „ДоТРеЗ” (етап рефлексії). Так, студенти обговорювали результати проведених уроків та виховних заходів та ті професійні позиції, які були продемонстровані під час уроків. Робили вони це у вигляді рефлексивного кола (практиканти сідали в коло та по черзі висловлювали думки, свої переконання, прагнули дійти згоди та спільного вирішення). Така взаємодія проходила в умовах рівноправ'я та усвідомлення майбутніми учителями позитивних та негоятивних сторін педагогічної діяльності. Далі відбувалося колективне створення «анкети-газети» на тему «Педагогічна практика та її роль у формування професійної позиції майбутнього вчителя», де студенти писали ключові моменти та ідеї, активізували весь свій творчий потенціал, мали можливість порівняти різні точки зору на одну проблему, доходили до прийняття спільних рішень.

Широкі можливості для розгляду поглядів одногрупників щодо вирішення певних педагогічних ситуацій і виявлення істини в суперечці показала техніка «рефлексивний ранг». Цікавим, під час аналізу проведених уроків, є використання методу «ціннісної рефлексії», яка дозволяє сформувати у студентів систему адекватних цінностей шляхом проведення ним самоаналізу

власної діяльності. Застосування рефлексивних технологій для формування професійної позиції майбутнього вчителя здійснювалося через залучення практикантів у рефлексивний аналіз педагогічної діяльності та розуміння своєї позиції у межах провадження діяльності з метою допомогти студенту зрозуміти себе та вибрати свої кращі сторони для подальшого професійного становлення.

Дієвим засобом демонстрування рефлексивних технологій є методика самоаналізу, яка будується на таких фразах:

- *«Я зрозуміла»*
- *« Я дізналася»*
- *«Мені сподобалося»*
- *«Я зрозуміла, що можу»*
- *«Для мене стало відкриттям»*
- *«Мене здивувало»*
- *«У мене вийшло»*
- *« Мене надихнуло»*
- *«Мені захотілося»*

Використання таких прийомів допомагають викладачам з легкістю виявити неточності у знаннях студентів з певних навчальних дисциплін, несформованість деяких професійно-педагогічних здібностей, разом з тим, вони сприяли зміцненню інтересу студентів до навчально-професійної діяльності та їхньої участі у процесі формування своєї професійної позиції на досить високому рівні. Рефлексія дозволила перенести цінності педагогічної діяльності у систему особистісних цінностей та перетворити на цій основі свою професійну позицію на об'єкт впливу на учнів, вдосконалювати її.

Етап застосування студентами отриманого досвіду в подальшій практичній діяльності є завершальним у технології „ДоТРеЗ”. На підсумковому етапі формування професійної позиції майбутнього вчителя (5-6 курси) доречно провести зі студентами педагогічний форму на тему «Професійна позиція

майбутнього вчителя: особливості й перспективи розвитку”, під час проведення якого студенти зможуть представити свої практичні результати та ті моменти, які мали найбільший вплив на становлення їхньої професійної позиції. Ми вважаємо, що проведення такої роботи допоможе студентам зрозуміти свій образ професійного Я, сформувати професійну позицію, де професія вчителя та усі суб'єкти освітньої діяльності будуть сприйматися як цінності.

Отже, проведення педагогічної практики за технологією „ДоТРеЗ” дозволить майбутнім учителям здобути необхідний практичний досвід через педагогічку партнерства та сформувати професійну позицію ціннісного відношення до професії вчителя, виробити постійне бажання до самовдосконалення власної професійної позиції.

Також, під час практики, ми впроваджували елементи коучингу . Для цього нами розроблений алгоритм вирішення проблемних ситуацій під час проходження педагогічної практики на засадах коучингу:

- 1) Створення атмосфери довіри, безпеки та підтримки. Студенти мали можливість проводити уроки спільно з учителями з різних навчальних предметів, на засадах партнерства. Така робота спонукала студентів до відкритого діалогу з вчителем, зникали відчуття страху та невпевненості.
- 2) Передбачення мотивування студентів за рахунок звязку змісту педагогічної діяльності та її цілей. Студенти були залучені до проходження педагогічної практики із завданням: порівняти особистісні професійні цілі з цілями шкіл та потребами суспільства. Студенти більш глибоко почали розуміти свої переконання щодо ролі професійної позиції з інтересами вчителів, учнів та ін.
- 3) Створення атмосфери творчості. Студенти шукають нові ідеї та способи формування професійної позиції за допомогою викладачів та вчителів. Відбувається обговорення усіх варіантів всіх студентів.

4) Стимулювання студентів. Викладач опирається на мотиви конкретного студента, на його характер, особистісні цінності, що сприяє формуванню професійної позиції майбутнього вчителя [51].

Для реалізації третьої педагогічної умови формування професійної позиції майбутнього вчителя пропонуємо тематику інформаційних блоків про педагогічну професію та феномен «професійна позиція» як засіб самовираження вчителя у професії, яку можна включити у програму курсів фахових дисциплін. Так, наприклад, під час вивчення тем курсу «Вступ до спеціальності» (1 курс) можна знайомити студентів не тільки з особливостями професії вчителя, але акцентувати увагу на професійній ролі, стилі діяльності вчителя. Головний акцент слід робити на залученні студентів до опанування навчальним матеріалом для подальшого переосмислення. Це сприятиме формуванню у майбутніх учителів чітких уявлень про образ вчителя та його професійну позицію; формуванню бажання до самовдосконалення. До змісту дисципліни пропонуємо ввести такі інформаційні блоки:

- *«Професія вчителя на різних історичних етапах становлення суспільства»*
- *«Позиція педагога: особистісний і професійний аспекти»*
- *«Позиція вчителя: чи може вона змінюватись?»*
- *«Педагог у просторах інформаційного суспільства»*
- *«Учень і вчитель – суб'єкти навчально-професійної діяльності»*,
- *«Особистісно зорієнтований вектор освіти як платформа діяльності сучасного вчителя»*
- *Професійна позиція вчителя – стиль діяльності чи ставлення до професії?*

На цьому етапі студенти тільки знайомляться з професією вчителя. Викладач повинен забезпечити включення студентів у спільну навчальну діяльність, у якій головна увага буде зосереджена на тому, щоб кожен студент міг з легкістю висловлювати власну точку зору. На заняттях потрібно створити

атмосферу відкритості, взаємоповаги через спілкування на суб'єкт- суб'єктних засадах та створення ситуації рефлексії.

На 2-их,3-4-их курсах професійної підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» можна ввести такі інформаційні блоки:

- *«Філософсько-соціологічні положення професійної позиції майбутнього вчителя: генеза феномену від особистісного рівня до професійного»*
- *«Феномен «позиція» у філософії»*
- *«Погляди вчених на позицію особистості»*
- *«Соціальна позиція особистості та її зв'язок з професійною позицією фахівця»*
- *«Соціальні запити до професійної позиції сучасного випускника закладу вищої освіти».*

Введення в освітній процес ЗВО таких інформаційних блоків дозволить розширити уявлення студентів про феномен професійної позиції. Вивчення цих тем дасть можливість студентам подискутувати про відмінність понять «стиль» та «позиція», дозволить зрозуміти змінність та динамічність позиції у житті, суспільстві та професії.

Під час вивчення дисциплін фахового циклу також можна провести роботу, яка змотивує студентів, розставить пріоритети на створення відповідних умов формування професійної позиції, збагатить уявлення майбутніх учителів про професію вчителя та роль в ній професійної позиції. З цією метою вводимо наступні інформаційні блоки:

- *«Специфіка професії вчителя в різні історичні періоди»*
- *«Відомі діячі освіти і педагогіки зарубіжжя»*
- *«Видатні вітчизняні педагоги»*
- *«Я – майбутній вчитель»*
- *«Образ сучасного вчителя»*

Включення таких інформаційних блоків сприятиме усвідомленню студентами цінностей освіти, дозволить сформувати ціннісне ставлення до професії вчителя, до учнів, до професійної позиції педагога. Під час проведення занять студенти також вивчали вікові та психологічні особливості учнів, закономірності навчання та виховання, розбиралися у проблемах налагодження взаємодії вчителя з усіма учасниками освітнього процесу та вибір професійної позиції у спілкуванні з ними.

Отже, запропонована тематика інформаційних блоків щодо особливостей формування професійної позиції сприятиме формуванню когнітивного її компонента, який є визначальним для формування професійної позиції майбутнього вчителя, так як , цінності і мотиви особистості розуміються шляхом одержання якісних теоретичних знань та здобуття практичного досвіду.

Організація педагогічної практики за технологією „ДоТРеЗ” дозволить майбутнім учителям одержати практичний досвід на діалогічній взаємодії та сприятиме формуванню власної професійної позиції.

Обґрунтовані нами педагогічні умови формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у закладі вищої освіти забезпечать оптимальний вплив на формування ціннісних уявлень студентів до професії вчителя, до мотивів вибору педагогічних позицій. Побудова освітнього процесу у таких умовах дозволить сформувати активного вчителя, який прагне до самоосвітньої діяльності, творчості та постійного вдосконалення власної професійної позиції.

Таким чином, виокремлені нами педагогічні умови активізують процес професійного становлення майбутніх учителів, допоможуть виробити у них бажання до знань, усвідомлення ролі вчителя у соціумі, значення педагогічної діяльності та професійної позиції.

Висновки до розділу 2

Теоретико-методологічними основами виокремлення та обґрунтування педагогічних умов формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у закладі вищої освіти виступили: принцип єдності свідомості та практичної діяльності особистості, принцип взаємозумовленості та взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних чинників становлення людини, принцип суб'єктності; наукові концепції аксіологічного підходу ((Н. Асташова, І. Бех, М. Боришевський, Д. Леонт'єв); засади діяльнісного підходу (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн); суб'єктного підходу (К. Абульханова-Славська, А. Брушлинський, О. Гогоберідзе, В. Петровський); основні аспекти особистісно зорієнтованого підходу (Г. Балл, Є. Бондаревська, С. Подмазін, В. Сериков, І. Якиманська); особливості професійної підготовки сучасного фахівця (Н. Волкова, О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Пехота); основні засади змісту професійної позиції вчителя (М. Боритко, А. Маркова, В. Сластьонін, В. Слободчиков, О. Трещов); особливості рефлексії у педагогічній діяльності (Г. Звенигородська, А. Карпов, І. Семенов); застосування освітніх технологій у закладі вищої освіти (В. Беспалько, А. Вербицький, С. Сисоєва, Д. Чернілевський) – це технології коучингу, технології модерації та ін.

Так, згідно із завданнями нашого дослідження було виокремлено та обґрунтовано педагогічні умови формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у ЗВО. Першою педагогічною умовою визначено - *розвиток професійної мотивації та ціннісного ставлення майбутніх учителів до професії*, яка спрямована на формування ціннісно-мотиваційного компонента професійної позиції студента. Означена педагогічна умова виокремлена на основах аксіологічного та гуманістичних підходів, теорії мотивування до педагогічної діяльності, теоретичних засад технології модерації як способу організації освітнього процесу та налагодження взаємодії з його учасниками, на практичних засадах використання технологій коучингу у

педагогічній діяльності. Впровадження першої педагогічної умови формування професійної позиції передбачає залучення студентів до системи професійних цінностей, у якій провідною є – учень як суб'єкт освітньої діяльності.

Друга педагогічна умова – *налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі фахової підготовки* - орієнтована на формування когнітивного компонента професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у ЗВО. Виокремлення даної педагогічної умови базувалося на принципах особистісно зорієнтованої освітньої концепції про саморозвиток та самовдосконалення особистості, врахуванні потенціалу фахових навчальних дисциплін на процес формування професійної позиції майбутнього вчителя.

Обґрунтування третьої педагогічної умови формування професійної позиції майбутнього вчителя – *використання виховного потенціалу практики у формуванні професійної позиції майбутніх учителів* – передбачало формування рефлексивно-діяльнісного компонента професійної позиції способом організації педагогічної практики через технологію „ДоТРеЗ” (Досвід – Тактика – Рефлексія – Застосування). При визначенні даної педагогічної умови ми керувалися основними засадами рефлексивного та діяльнісного підходів, теоретичними ідеями використання антропних технологій в освітній діяльності.

Обґрунтування педагогічних умов формування професійної позиції майбутнього вчителя вимагало врахування індивідуальних, вікових та психологічних особливостей студентів, для цього необхідним є використання сучасних методів формування професійної позиції: технологія коучингу, фриланс, технологія ДоТРеЗ – досвід – тактика – рефлексія – застосування, методи діалогічного спілкування, техніки рефлексії, активні методи навчання тощо.

Таким чином, ми дійшли висновку, що обґрунтовані педагогічні умови формування професійної позиції майбутнього учителя сприятимуть підвищенню аксіологічних можливостей студентів під час навчання у ЗВО.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено вирішення проблеми формування професійної позиції майбутнього вчителя під час навчання у закладі вищої освіти, що полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов формування професійної позиції майбутнього вчителя, які сприятимуть підвищенню результативності цього процесу.

Здійснений теоретичний аналіз проблеми нашого дослідження дозволив нам перевірити розуміння студентами-майбутніми учителями феномену «професійна позиція», який безпосередньо залежить від соціокультурної ситуації. Суспільство, та завдання, які вони ставить сьогодні перед вчителем зумовлює формуванням та прояву професійної позиції, її самоідентифікацію.

У межах дослідження було проаналізовано поняття «позиція», «позиція особистості», «професійна позиція», «педагогічна позиція», який допоміг у формулюванні ключової дефініції, яку інтерпритуємо як характеристику суб'єкта діяльності, яка відображає систему ціннісних ставлень майбутнього вчителя до педагогічної діяльності та її учасників та містить: визнання дитини як найвищої цінності, ціннісне ставлення до професії, до себе як вчителя; стимулювання до здійснення педагогічної діяльності; розуміння системи особистісних та професійних цінностей; усвідомлення змісту, структури, типів професійної позиції учителя; знання основних вимог до особистості учителя;

вміння визначати власні характеристики з позицій вимог педагогічної діяльності; прояв рефлексивних умінь щодо ставлення професійної позиції.

Також нами визначено основні структурні компоненти професійної позиції майбутнього учителя – мотиваційно-ціннісний, когнітивний, рефлексивно-діяльнісний. Аргументовано, що під час навчання студентів у закладі вищої освіти професійна позиція реалізується через наступні функції: мотиваційна, світоглядна, функція професійної самореалізації, рефлексивна, мобілізаційна, регулятивна, діяльнісно-перетворювальна, функція самопрезентації.

Проведене дослідження змістових характеристик основних понять роботи, аналіз особливостей студентського віку, дозволило узагальнити ті моменти, яких слід дотримуватися та враховувати для формування професійної позиції: врахування фізичних та психологічних процесів та станів; бажання до самовдосконалення, до прояву активності, визнання; вміння відстоювати власну позицію та точку зору; приймати інші точки зору.

Ми дійшли висновку, що формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у закладі вищої освіти – це процес тривалий та систематичний, він залежить від усвідомлення студентами необхідності здійснення професійного саморозвитку та проведення заходів, які спрямовані на формування професійної позиції. З цією метою було визначено критерії (*когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий*) формування професійної позиції майбутнього учителя з відповідними показниками та рівнями (дієвотворчий (високий), оцінно-регулятивний (середній), нормативно-орієнтувальний (низький)).

Результати аналізу стану сформованості професійної позиції у студентів-майбутніх учителів спеціальності «Початкова освіта» продемонстрували переважання середнього та низького рівнів сформованості професійної позиції, що пояснюється певними умовами: немає чіткого систематичного підходу до формування професійної позиції майбутнього вчителя; недостатній прояв уваги

до студентів до суб'єктів освітнього процесу; нерозробленістю у системі професійної підготовки спеціальних заходів, форм, методів, технологій, які б сприяли формуванню професійної позиції майбутнього учителя.

Доведено, що виокремлення педагогічних умов, сприятиме покращенню процесу формування професійної позиції майбутнього учителя. Нами обгрунтовано такі умови формування професійної позиції майбутнього учителя під час навчання у ЗВО, як: *розвиток професійної мотивації та ціннісного ставлення майбутніх учителів до професії; налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії у процесі фахової підготовки; використання виховного потенціалу практики у формуванні професійної позиції майбутніх учителів*

Перспективи подальшого наукового дослідження вбачаємо у розгляді особливостей динаміки формування професійної позиції майбутнього учителя в умовах післядипломної освіти; пошуку оптимальних педагогічних технологій для формування професійної позиції майбутнього учителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах / В. Андрущенко, І. Табачук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 58-59.
2. Байбаков А. М. Воспитание толерантности у старшего подростка : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Байбаков Александр Михайлович. – Волгоград, 2003. – 150 с.
3. Бадюл С. С. Усвідомлення значимості професійно-педагогічних цінностей як умова їх успішного формування / С. С. Бадюл // Актуальные вопросы совершенствования подготовки конкурентоспособных специалистов в новых социально-экономических условиях: сб. мат. Междунар. науч.-метод. конф. – Севастополь, 2002. – С. 123–126
4. Барбіна Є.С. Педагогічна майстерність як чинник інтеграції професійної підготовки майбутнього вчителя / Є.С. Барбіна // Педагогіка та психологія. – 1996. – №3–4. – С.133–141.
5. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. Посібник / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003–.... – Кн. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 2003. – 344 с.

7. Бірюк Л. Аксіологічний підхід до формування майбутнього вчителя початкової ланки освіти / Бірюк Л. // Шлях освіти. – 2008. - № 4. – С. 24-27.
8. Борисова О.М. Про роль професійної діяльності в розвитку особистості / Психологічне формування і розвиток особистості / Під ред. Л.І. Анциферової. – Львів : Освіта, 2002. – 146 с.
9. Бондаревська О.В. Теоретико-методологічні питання вивчення формування педагогічної культури / О.В. Бондаревська // Формування педагогічної культури майбутнього вчителя: Зб. наук. праць. – Чернівці. Вид-во ЧНУ, 2009. – С. 28-36.
10. Борытко Н.М. Педагог в пространствах современного воспитания : Монография / Николай Михайлович Борытко. – Волгоград: Перемена, 2001. – 214 с
11. Боришевский М. И. Развитие саморегуляции поведения школьников : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогическая и возрастная психология”/ М. И. Боришевский. – Киев, 1992. 77 с.
12. Бочелюк В. Й. Педагогічна психологія : навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, В. В. Зарицька. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 248 с.
13. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. — М. : Наука, 1988. — 301 с.
14. Бурмистрова Е. В. Проектирование профессиональной позиции психолога в образовании : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Бурмистрова Екатерина Викторовна. – М., 1999. – 178 с.
15. Бутенко Л. Л. Формування культурної людини як мета освітнього процесу / Л. Л. Бутенко // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2005. – № 7(87). – С. 292 – 300 с.

16. Буряк, В. Розвиток професійно-педагогічних якостей у системі безперервної освіти / В. Буряк // Вища школа. – 2005. – № 2. – С. 50-57.
17. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. / Г. П. Васянович – Львів, Норма, 2005. – С. 344.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, ВТФ Перун, 2004. – 1440 с.
19. Вітюк В.В. Розвиток професійно-особистісних якостей вчителів-предметників у системі післядипломної освіти. – Автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Центральный інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України. – К., 2000. – 19с.
20. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Волкова. – К. : Вид. центр „Академія”, 2001. – 576 с. 54. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика : монографія. – Д. : Вид-во ДПУ, 2005. – 304 с.
21. Газман О.С. Базовая культура и самоопределение личности / О.С. Газман. – М., Школа-Прес, 2009. – 93 с.
22. Галузяк В. М. Активізація рефлексивних процесів як умова розвитку особистісної зрілості майбутніх учителів / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 39. – Вінниця, 2013. – С. 59-65
23. Галузяк В. М. Суб'єктність як професійно важлива якість педагога / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 18. – Вінниця, 2006. – С. 212 – 216.
24. Глузман О. Методологічні засади дослідження університетської педагогічної освіти / О. Глузман // Психологія і суспільство. – 2008. – № 2. – С. 8 – 44.

- 25.Гнезділова К.М. Формування особистісних якостей майбутнього фахівця / К.М. Гнезділова // Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції : Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 – 28 березня). – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2008. – С. 150 – 152.
- 26.Гребенкина Л. К. Формирование профессионализма учителя в системе непрерывного педагогического образования : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Гребенкина Лидия Константиновна. – М., 2000. – 441 с.
- 27.Гончаренко С.У. Багаторівнева підготовка в педагогічному університеті / С.У. Гончаренко // Педагогіка і психологія. – 2004. – №1. – С.47-55.
- 28.Грицькова Н. В. Формування соціально-професійної мобільності майбутніх учителів в освітньому просторі вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук : спец. 13.00.04. „Теорія і методика професійної освіти” / Н. В. Грицькова. – Луганськ, 2013. – 22 с
- 29.Грищенко О. А. Ділова гра як інноваційний метод педагогічної діяльності майбутнього викладача / О. А. Грищенко // Вісник Черкаського ун-ту. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 157. – С. 57–60.
- 30.Гуторова А. В. Формирование профессиональной позиции у студентов педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Гуторова Александра Владиславовна. – Волгоград, 1996. – 159 с.
- 31.Гуторова А. В. Формирование профессиональной позиции у студентов педагогического вуза : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Теория и методика профессионального образования” / А. В. Гуторова. – Волгоград, 1996. – 21 с.
- 32.Делінгевич Л. В. Модель особистості випускника навчального закладу / Л. В. Делінгевич // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К., 2003. – Вип. 33. – С. 91–103.

33. Державна національна програма „Освіта”: Україна ХХІ століття / відп. за вип. С. С. Павловський. – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
34. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. – 193 с.
35. Дубасенюк О. А. Психолого-педагогічні фактори професійного становлення вчителя / О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖитДПІ, 1994. – 260 с. 76.
36. Дубасенюк О. А. Психолого-педагогічні фактори професійного становлення вчителя / О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖитДПІ, 1994. – 260 с.
37. Івченко А. О. Глумачний словник української мови. Харків, 2006.
38. Ефимова С. В. Формирование педагогической позиции у студентов физкультурных вузов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры” / С. В. Ефимова. Смоленск, 2004. 24 с.
39. Єрмак Н.П. Педагогічна практика як чинник професійного формування вчителя загальноосвітньої школи // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Сер. 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 3 (13). – 290 с
40. Закон України „Про вищу освіту” (від 1.07.2014 р. № 1556 – VII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. 84. Зверева Н. М. Дидактика для учителя : учеб. пособие / Н. М. Зверева, Т. Е. Маскаева. – Н. Новгород : Нижегород. гуманит. центр, 1996. – 131 с.
41. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студ. серед. і вищих навч. закл. / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К., 1997. – 302 с.

- 42.Калмикова І. Р. Портфоліо як засіб самоорганізації й саморозвитку особистості / І. Р. Калмикова // Освіта в сучасній школі. – 2002. – № 5. – С. 23 – 27. 94. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов / А. Карелин. – М. : Эксмо, 2007. – 416 с.
- 43.Карякин А. М. Бенчмаркинг как эффективная стратегия повышения качества управления в сфере высшего образования / А. М. Карякин, Д. В. Маслов, Ю. В. Вылгина // Стратегические проблемы высшего образования : тез. докл. Всерос. науч.-практ. конф. – Н. Новгород : НИМБ, 2005.
- 44.Качалина Е. Б. Становление и развитие профессиональной позиции студентов педагогического колледжа: дис. ... канд. пед. наук; 13.00.01. М., 2009.
- 45.Кисла О. Ф. Особливості розвитку професійного самовизначення майбутніх учителів початкових класів в умовах ступеневої підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кисла Оксана Федосіївна. – К., 2008. – 259 с.
- 46.Костенко М.А. Педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Маріанна Артурівна Костенко. – Харків, 2004. – 22с.
- 47.Киричук О. В. Активна життєва позиція учня: зміст і фактори її формування / О. В. Киричук // Рад. шк. – 1979. – № 9. – С. 24 – 28.
- 48.Кондрашова Л.В.Методика підготовки майбутнього учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися. Учебное пособие для студентов пединститутов/ Лидия Валентиновна Кондрашова. – М.: Прометей, 1990. – 159 с
- 49.Корень Т. О. Професійний розвиток особистості: категоріальне визначення / Т. О. Корень // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр.

- / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; під ред. С. Д. Максименка. – 232 Т. 7: Екологічна психологія. – Вип. 17: Психологія освітнього простору. – Миколаїв : ТОВ „Фірма Ілон”, 2008. – С. 86 – 89.
- 50.Коротяєв Б. І. Освітній простір: очікування та виклики часу й життя / Б. І. Коротяєв. – Луганськ : Альма-матер, 2009. – 307 с.
- 51.Красовська Л. І. Формування професійної позиції вчителя у процесі вивчення педагогічних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01, 13.00.04 „Теорія та історія педагогіки”, „Теорія і методика професійної освіти” / Л. І. Красовська. – Луганськ, 1996. – 24 с.
- 52.Курлянд З.Н. Педагогіка вищої школи / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
- 53.Кремень В. Г.Нові вимоги до якісної освіти / В. Г. Кремень // Освіта України. – 2006. – № 45 – 46. – С. 6 – 7.
- 54.Кучерявий О. Г. Педагогіка; особистісно-розвивальні аспекти : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / О. Г. Кучерявий. – К. : НВП „Вид-во «Наукова думка»”, НАН України, 2011. – 464 с.
- 55.Лабунська Н.О. Методики вивчення і деякі результати оволодіння знаннями з педагогічних дисциплін / Н.О. Лабунська // Підготовка фахівця в галузі освіти: Аналіз і оцінка якості. Вип.ІІІ. – Полтава: Освіта, 2016. – С. 173-179
- 56.Луценко І. О. Методична робота школи як засіб активізації педагогічної позиції вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Луценко Ірина Олександрівна. – Кривий Ріг, 1996. – 186 с.
- 57.Літовка О. П. Зміст та структура професійної позиції майбутніх учителів / О. П. Літовка // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. Сумського держ. пед. ун-ту імені А. С. Макаренка. – 2011. – № 6 – 7. – С. 219 – 227.

58. Літовка О. П. Методологія дослідження проблеми формування професійної позиції майбутнього вчителя в процесі практичної підготовки / О. П. Літовка // Гуманіт. вісн. ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 26. – С. 159 – 164.
59. Літовка О. П. Формування професійної позиції майбутніх учителів у процесі фахової підготовки в педагогічному коледжі як актуальна проблема сучасних науково-педагогічних досліджень / О. П. Літовка // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2012. – № 4(239). – С. 112 – 116.
60. Літовка О. П. Особливості реальної практики формування професійної позиції майбутнього вчителя / О. П. Літовка // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журн. Сумського держ. пед. ун-ту імені А. С. Макаренка. – 2015. – № 1(45). – С. 313 – 321.
61. Літовка О. П. Дослідження професійної позиції майбутнього вчителя через категорію особистості / О. П. Літовка // Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту : Педагогіка, соціальна робота. – 2015. – Вип. 37. – С. 99 – 104.
62. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: Монографія / С. М. Мартиненко. – Київський міський педагогічний ун-т ім. Б. Д. Грінченка. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – 434 с.
63. Мельничук І. М. Тренінг для визначення ціннісних орієнтацій студентів / І. М. Мельничук // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія. – Ялта : РВВ КГУ, 2007. – Вип. 15. – Ч.І. – С. 178–184.
64. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шк. світ, 2001. – 23 с.

- 65.Нагорна Н. В. Формування у студентів понять компетентності й компетенції / Н. В. Нагорна // Виховання і культура. – 2007. – № 1 – 2(11 – 12). – С. 266 – 268. Недорезова Н. В. Педагогические условия формирования субъектной позиции учащихся в процессе обучения в школе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Недорезова Наталья Викторовна. – Самара, 2002. – 208 с.
66. Нова українська школа: порадник для вчителя, 2017.
- 67.Новий тлумачний словник української мови [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. 2-ге вид., виправлене. Т. 3. К.: Аконт, 2008. 862 с.
- 68.Онищук Л. А. Психолого-педагогічні умови підвищення професійної активності вчителя початкової школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Онищук Людмила Анатоліївна. – К., 1998. – 162 с.
- 69.Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. ; за ред. О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2004. – 256 с.
- 70.Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за заг. ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.
- 71.Подольнюк О. Л. Розвиток професійної позиції шкільного психолога у післядипломній освіті : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Подольнюк Олена Леонідівна. – К., 2003. – 240 с.
- 72.Приймук, О.О. Наукові підходи до вивчення професійно-важливих якостей у професіогенезі особистості / О.О. Приймук // Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2015. – С. 67 – 72.
- 73.Приймук, О.О. Теоретико-методологічні підходи формування психологічних умов професійно-важливих якостей майбутніх фахівців / О.О. Приймук // Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць

- Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2015, С. 53 – 58.
- 74.Професійна освіта : словник / [уклад. С.У. Гончаренко та ін. ; за ред.Н.Г. Ничкало]. – К. : Вища шк., 2000. – 380 с.
- 75.Пріма, Р. М. (2010). Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти (дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04).
- 76.Прохорова М.В. Формирование педагогической позиции у будущих специалистов по физической культуре (на примере обучения плаванию) /М.В.Прохорова // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – М., 2004. – № 3. – 58 с.
- 77.Рожкова Н. Особливості формування моральних якостей особистості майбутнього вчителя / Рожкова Н. // Шлях освіти. – 2008. - № 4. – С. 34-40.
- 78.Руденко О. С. Профессиональная позиция преподавателя вуза как условие обеспечения качества его деятельности в образовательном процессе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Руденко Ольга Семеновна. – СПб., 2006. – 184 с.
- 79.Рыбкин И. В. Системно-интегративный коучинг: Концепты, технологии, программы / И. В. Рыбкин, Э. Падар – М. : Ин-т Общегуманит. исслед., 2009. – 448 с.
- 80.Савчин М.В. Педагогічна психологія: навч. посібник / М.В.Савчин. – К.: Академвидав, 2007. – 424 с.
- 81.Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти". – Полтава, 2001. -148 с.

- 82.Сластенин В.А. Формирование личности учителя современной школы в процессе профессиональной подготовки / В.А. Сластенин. – М.:Просвещение, 1996. –160 с
- 83.Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Укр. рад. енцикл., 1985. – 968 с.
- 84.Солодухова О. Г. Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації : дис. ... д-ра психол наук : 19.00.07 / Солодухова Ольга Георгіївна. – Слов'янськ, 1998. – 413 с.
- 85.Темченко О. В. Педагогічні умови формування професійної позиції вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Темченко Ольга Василівна. □ Х., 2010. □ 267 с.
- 86.Ткаченко М.В. Професійно значущі якості особистості педагога та основні підходи до їх класифікації / М.В.Ткаченко // Науковий вісник ГДПУ ім.К.Д.Ушинського. – 2004. – 8-9. – С.40-45.
- 87.Ткачова Н. О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія / Н. О. Ткачова. – Луганськ : Луган. нац. пед. ун-т імені Тараса Шевченка ; Х. : Вид-во „Каравела”, 2006. – 300 с.
- 88.Томашевская О. Б. Формирование педагогической позиции у будущих специалистов по физической культуре : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 19.00.13 „Психология развития, акмеология” / О. Б. Томашевская. – СПб, 1999. – 25 с.
- 89.Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-е вид., переробл. і доп. – К. : Голов.ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
- 90.Химинець В.Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя [Електронний ресурс] / В. Химинець // Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти. – Режим доступу : <http://zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.

- 91.Червінська І.Б. Соціокультурна детермінація професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів / І.Б. Червінська // Гірська школа Українських Карпат. Наукове фахове вид. з пед. наук. – 2013. – № 10. – С.245–247.
- 92.Чернобровкін В. М. Психологія прийняття педагогічних рішень : монографія / В. В. Чернобровкін. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 416 с.
- 93.Шищенко Г. А. Педагогические условия формирования профессиональной направленности студентов колледжа физической культуры : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шищенко Галина Александровна. – Екатеринбург, 1998. – 149 с.
- 94.Федоренко М. В. Формування професійно значущих якостей у майбутніх педагогів у контексті суб'єктного підходу / М. В. Федоренко // Педагогіка вищої та середньої школи. – Вип. 19. – Кривий Ріг, 2007. – С. 131 – 138.
- 95.Шиманович І. В. Формування у майбутніх учителів потреби в професійному самовихованні : автореф. дис. ... наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / І.В.Шиманович. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2008. – 20 с.
- 96.Щербина С. Н. Формирование активной профессиональной позиции будущих учителей в процессе педагогической подготовки педвуза : дис. ... канд пед. наук : 13.00.01 / Щербина Светлана Николаевна. – Кривой Рог, 1997. – 178 с.
- 97.Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: Монографія / Л. Л. Хоружа. – К.: «Преса України», 2003. – 319 с.
- 98.Ядов В. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция / В. Ядов. – 2-е расшир. изд. – М. : ЦСПиМ, 2013. – 376 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методичний матеріал до проведення практичних занять з метою формування професійної позиції майбутнього учителя

Практичні вправи

„Інформаційні джерела про професію вчителя”

Назвіть відомого педагога-класика сучасності, який є для Вас взірцем. Охарактеризуйте його риси й досягнення, які вплинули на Ваш професійний вибір. Назвіть джерела інформації, у яких можна віднайти характеристики педагогічної професії та образу вчителя. Охарактеризуйте Вашого улюбленого шкільного вчителя. Назвіть його позитивні професійні риси. Назвіть негативні риси педагога, які, на Вашу думку, негативно впливають на якість його діяльності.

„Актуалізація уявлень про професійну позицію вчителя”

Пригадайте відомих Вам педагогів та особливості стилів їхньої педагогічної діяльності. Виділіть із цих стилів ознаки професійних ролей педагогів, тотожних їхнім професійним позиціям. Подумайте, які позитивні й негативні ознаки цих позицій Ви можете виокремити.

„Змодельуйте педагогічну ситуацію”

1. Прочитайте і проаналізуйте представлені типи професійних педагогічних позицій за М. Таленом:

- „Сократ” – це вчитель із репутацією любителя суперечок і дискусій, який спеціально провокує їх на заняттях. Йому властиві індивідуалізм, несистематичність у навчальному процесі через постійну конфронтацію: учні посилюють захист власних позицій, вчаться їх відстоювати.
- „Генерал” – уникає всякої неоднозначності, підкреслено вимогливий, жорстко досягає підкорення, оскільки вважає, що завжди й у всьому правий, а учень, як армійський новобранець, повинен беззаперечно підкорятись наказам учителя.
- „Керівник групової дискусії” – головним у навчально-виховному процесі вважає досягнення і встановлення співпраці між учнями, відводячи собі роль посередника. Для такого вчителя пошук демократичної узгодженості важливіший за результат дискусії.
- „Менеджер” – стиль, що отримав поширення в радикально орієнтованих школах, наближений до атмосфери ефективної діяльності класу, заохочення ініціативи й самостійності. Учитель обговорює з кожним учнем зміст вирішуваного завдання, здійснює якісний контроль і оцінює кінцевий результат. „Майстер” – учитель виступає як зразок для наслідування, що підлягає безумовному копіюванню і, перш за все, не стільки в навчальному процесі, скільки у ставленні до життя взагалі.
- „Тренер” – атмосфера спілкування в класі пронизана духом корпоративності. Учні подібні до гравців однієї команди, де кожен окремо не важливий як індивідуальність, але всі разом багато чого можуть. Учителю відведено роль натхненника групових зусиль, для якого головне – кінцевий результат, блискучий успіх і перемога.

2. Розділіться на пари, визначтесь, хто буде виступати в ролі вчителя, а хто – у ролі учня. Програйте кожен тип представлених професійних позицій.

Поміняйтесь місцями і програйте ці типи професійних позицій ще раз. Спільно обговоріть отримані емоції, відчуття.

„Я і моя професійна позиція”

Напишіть есе на тему „Професійна позиція сучасного вчителя” у формі короткого вільного викладу думок про зміст, цілі, особливості педагогічної позиції сучасного вчителя.

Додаток Б

Алгоритм побудови індивідуальної стратегії розвитку професійної позиції майбутнього вчителя

Ефективність побудови алгоритму індивідуальної стратегії розвитку професійної позиції майбутнього вчителя залежить від вибору еталона педагогічної позиції та засобів її розвитку.

1. Розвиток уявлень про професійно-педагогічні цілі

Запишіть на аркушах цілі педагогічної діяльності. Спільно проаналізуйте їх і визначте цілі особистісного професійного розвитку. Обґрунтуйте свою позицію. Опишіть своє професійно-педагогічне майбутнє.

2. Диференціація цілей особистісного професійного розвитку з типами професійно-педагогічних позицій

Зіставте цілі Вашого професійного розвитку зі змістовими характеристиками різних педагогічних позицій. Утворіть ідентичний ряд. Обґрунтуйте еталонний для Вас тип професійної позиції, у якій Ви реалізуєте цілі власної педагогічної діяльності.

3. Розробка форм розвитку професійної позиції майбутнього вчителя

Подумайте й обґрунтуйте, у яких проявах поведінки може виявлятися еталонний для Вас тип професійної позиції вчителя. Запропонуйте засоби її розвитку, актуальні, на Вашу думку.

4. Визначення особистих шляхів професійного саморозвитку майбутнього вчителя шляхом реалізації професійної позиції

Проаналізуйте, які здібності й уміння необхідні сучасному вчителю для успішної професійної самореалізації та ефективності педагогічної позиції в професійній діяльності. Складіть перелік здібностей і вмій, які Вам необхідно розвивати для успішної реалізації професійної позиції й формування на цій основі власного педагогічного професіоналізму.

Додаток В

Технологічна коуч-сесія за моделлю GROW

Напрямок роботи коуч-сесії: розвиток ціннісного ставлення до педагогічної діяльності та її суб'єктів як основа професійної позиції майбутнього вчителя.

Мета: формувати уявлення студентів-майбутніх учителів про ціннісне ставлення до всіх сторін професії; збагачувати знання про засоби розвитку ціннісного ставлення як основи професійної позиції педагога.

Основа методики: спільна робота учасників за моделлю цілепокладання GROW.

На відміну від традиційного прогнозування, технологія GROW є проєктивною і полягає у правильному підході до постановки професійних цілей, які мають бути конкретними, вимірюваними, ставитися на певний період і можуть мінятися із часом.

Етапи коуч-сесії

1. *Постановка цілей* – спільне обговорення ролі ціннісного ставлення у вирішенні проблем професійного розвитку майбутнього вчителя і визначення на цій основі ключових питань коуч-сесії.

2. *Діалог* – обґрунтування своїх позицій, узгодження, визначення недоліків, побудова стратегії досягнення цілей.

3. *Узгодження* – формування спільного банку рішень щодо вибору методів і засобів розвитку ціннісного ставлення майбутніх учителів до педагогічної професії.

4. *Прогнозування* – визначення пріоритетних якостей професійної позиції, які сформується за умови розвитку ціннісного ставлення педагога до професійної діяльності.

5. *Результат*: учасники коуч-сесії створюють елемент методичного портфолію, що включає ефективні засоби, технології і методи розвитку ціннісного ставлення педагога до професії як основи його професійної позиції.

Додаток Д

Педагогічний фриланс «Вчитель нової генерації»

Педагогічний фриланс – це процес засвоєння студентами системи знань і практичних умінь з реалізації професійних ролей учителя як основи його професійної позиції, які відображають норми й цінності майбутньої педагогічної діяльності та професійної позиції майбутнього вчителя.

Мета педагогічного фрилансу – формування у майбутніх учителів знань про шляхи реалізації професійних ролей і позицій педагога у практичній діяльності.

Завдання педагогічного фрилансу

I. Сформувати у студентів уявлення про різновиди професійних ролей учителя як основи його педагогічної позиції. Цей етап передбачає теоретичне ознайомлення студентів зі змістом професійних ролей учителя як основи його професійної позиції і їх залучення до моделювання й аналізу таких ролей: викладач; вихователь; дослідник; організатор; керівник; контролер; інструктор; артист; суддя; експерт; спостерігач; просвітитель; наставник.

II. Сформувати у студентів практичні уміння реалізації різновидів професійних ролей учителя як основи його педагогічної позиції. Цей етап передбачає вирішення педагогічних задач шляхом моделювання студентами педагогічних ситуацій і ролей учителя та учня у кожній з них.

Методичні матеріали II етапу педагогічного фрилансу

Розв'язати педагогічні ситуації з позицій наставника, керівника:

- Учні збиралися втекти з додаткового уроку, причому вчителеві потрапила до рук записка, у якій вони домовляються піти з уроку й не дуже добре відгукуються про нього. Ваші дії?
- На прохання заступника з навчальної роботи Ви замінюєте хворого вчителя в чужому класі. Почався урок. Клас важко піддається управлінню. Ви вітаєтеся – жодної уваги. Як бути?
- Неслухняний учень вирішив зірвати урок хімії в 7-му класі. Для цього він на перерві заліз усередину трибуни вчителя (кафедру у формі ящика) і став чекати приходу вчительки після дзвінка. Увійшовши до класу, учителька побачила, як учні завмерли й чогось чекали. Вона звернула увагу й на порожнє місце Євгена К. – головного хулігана класу. Через погляди хлопців педагог здогадалася, де знаходиться Євген, тим більше, що підлітка видав його ж лікоть. Які повинні бути дії вчительки?
- Урок музики в 7-му класі веде молода вчителька. Через п'ять хвилин з гуркотом розкриваються двері і, нахабно крикнувши „Можна увійти?!”, на порозі зупиняються троє учнів. Вчителька просить їх вийти й увійти до класу як слід. Учні виходять у коридор. Через хвилину двері відкриваються і підлітки вже заходять до класу... Дії вчителя.
- Учителька початкових класів замінювала свою більш досвідчену колегу, яку діти дуже любили. І в перший же день роботи один із учнів класу заявив їй відверто й вороже: „Ви нам не потрібні, ми хочемо нашу колишню вчительку”. Які дії педагога?
- Учителька іноземної мови заходить у 9-й клас і бачить, що учениці повісили всі плакати зі схемами нових граматичних правил догори ногами. Дії вчителя.

Додаток Ж

Тематика модеративних семінарів із розвитку професійної позиції майбутнього вчителя

1. Філософсько-соціологічні аспекти професійної позиції майбутнього вчителя: феномен позиції у філософії; погляди філософів на позицію особистості; якості вихователя, наставника, педагога, що характеризують його життєву позицію і позиції у соціумі, у філософських поглядах.
2. Соціальна позиція особистості та її зв'язок із професійною позицією фахівця: соціальні запити до професійної позиції сучасного випускника ЗВО.
3. Професія педагога на різних історичних етапах розвитку суспільства.
4. Я обрав професію педагога.
5. Цінності педагогічної професії.
6. Педагог у просторах інформаційного суспільства.
7. Педагог сьогодні, завтра і завжди: професія як стиль життя.
8. Позиція педагога: особистісний і професійний аспекти.
9. Професійна позиція вчителя – стиль діяльності чи ставлення до професії?
10. Моє бачення професійної позиції сучасного вчителя.
11. Позиція педагога: чи може вона змінюватись?

Додаток 3

Анкета-опитувальник

«Професійна позиція вчителя в педагогічній діяльності»

Шановні студенти, пропонуємо Вам відповісти на запитання анкети, які дозволять виявити особливості формування професійної позиції майбутнього вчителя:

1. Чи маєте Ви інтерес до навчання?
2. Чи цікавить Вас розмаїття методів пізнання та прийомів організації навчальної діяльності?
3. Чи вважаєте Ви важливим вивчення предметів професійноорієнтованого циклу?
4. Чи потрібне, на Вашу думку, майбутньому вчителю знання методик?
5. Ви обрали педагогічну професію заради престижу й фінансового благополуччя?
6. Ви обрали педагогічну професію через прагнення виховувати молоде покоління?
7. Ви обрали педагогічну професію через інтерес до активної соціальної взаємодії?
8. Чи замислювалися Ви коли-небудь над розвитком особистісної професійної позиції?
9. Чи згодні Ви з думкою, що професійна позиція вчителя є ознакою його професіоналізму?

10. Назвіть відомі вам професійні ролі педагога, які лежать в основі типів педагогічних позицій.

11. Чи вважаєте Ви, що сучасний педагог має бути активним суб'єктом життя і діяльності?

12. Чи згодні Ви з думкою про те, що вчитель має займати діалогічну (партнерську) позицію стосовно учня? Свій погляд обґрунтуйте.

13. Як Ви розумієте сутність феномену ціннісного ставлення педагога до професії?

14. Чи повинен педагог реалізовувати у своїй професійній позиції ціннісне ставлення до педагогічної діяльності і її суб'єктів?

15. Як впливає професійна позиція на професійний розвиток майбутнього вчителя?

16. Чи замислювалися Ви над тим, щоб сформувати власну професійну позицію?

17. Які чинники, на Ваш погляд, впливають на формування у майбутнього вчителя позиції ціннісного ставлення?

18. Якими професійними якостями має володіти сучасний педагог?

Додаток К

Опитувальник для виявлення уявлень студентів про сутність та засоби розвитку професійної позиції майбутнього вчителя

Шановні студенти, пропонуємо Вам завершити наступні висловлювання:

- 1.Думаю, що професія педагога реалізується через ...
- 2.Якщо педагоги обирають позицію авторитаризму, то я...
- 3.Я завжди хотів розвинути у себе професійну позицію з такими рисами: ...
- 4.Моє професійне майбутнє вбачається мені у...
- 5.Якби я був учнем, я б хотів, щоб учитель стосовно мене виявляв позицію...
- 6.Моє ставлення до дітей є ...
- 7.Я вважаю, що педагогу мають бути притаманні такі цінності, як:...
- 8.Думаю, що справжній учитель має керуватись мотивами...
- 9.Коли я був учнем, мені подобався вчитель (який саме), котрий ставився до дітей...
- 10.Ідеалом педагога для мене є...
- 11.Я вважаю еталоном професійну позицію...
- 12.Порівняно з більшістю професійних позицій позиція ціннісного ставлення до дитини...

Додаток Л

Методика В. Блюмкіна щодо визначення ціннісних пріоритетів особистості

В. Блюмкін усю сукупність моральних цінностей поділяє на сім основних типів:

1. Цінності, що характеризують активну життєву позицію особистості: активність, свідомість, оптимізм та ін.

2. Цінності, що характеризують позитивне чи негативне ставлення особистості до загального блага як вищої мети: солідарність, почуття товариства, обов'язку, відповідальності й ін.

3. Цінності, що характеризують позитивне чи негативне ставлення до особистості як до найвищої цінності (гуманістичні цінності). До цього типу належать: гуманність, доброта, делікатність, тактовність, доброзичливість, чуйність, почуття власної гідності, самоповага, простота, скромність, прямота, гордість, самолюбство й ін.

4. Цінності, що характеризують дотримання особистістю основних норм моралі. До них належать: колективізм, самовідданість, моральна активність, ініціативність, почуття нового, самостійність, безкорисливість, справедливість, альтруїзм і ін.

5. Цінності, що характеризують особливості морального регулювання поведінки особистості. Цю групу становлять: честолюбство, сором'язливість, чесність, принциповість, правдивість, порядність, вірність, відданість і ін.

6. Професійно-моральні цінності. Цей тип цінностей характеризує ставлення особистості до праці, ступінь її трудової активності, ставлення до інших людей і до себе в процесі професійної діяльності. Сюди належать: працьовитість, дисциплінованість, старанність, сумлінність, ретельність, обов'язковість, діловитість, практичність, ініціативність, підприємливість, організованість і ін.

7. Морально-прагматичні цінності – мудрість, розсудливість, обережність, ввічливість, вихованість, товарицькість, терплячість і ін.

Отже, цінності поділяють на групи:

- Цінності активної життєвої позиції.
- Цінності, що сприяють реалізації загального блага.
- Гуманістичні цінності.
- Морально-регулятивні цінності.
- Професійно-етичні цінності.
- Цінності взаємодії.

Обробка результатів відбувається за допомогою шкали ранжування, представлені двома списками – моральних цінностей і антицінностей.

Додаток М

Опитувальник О.Реана «Мотивація успіху та побоювання невдач»

Інструкція. Даючи відповідь на питання, необхідно обрати варіант „Так” або „Ні”. Якщо Вам важко відповісти, то врахуйте, що „Так” об’єднує цілковите „Так”, а також позицію – „Швидше так, ніж ні”. Це саме стосується й відповіді „Ні”: вона об’єднує „Ні” повну незгоду й позицію „Швидше ні, ніж так”. Відповідати на питання слід швидко, не замислюючись надовго. Відповідь, яка приходить першою, як правило, і є найбільш точною, що відповідає Вашій точці зору або позиції.

1. Включаючись у роботу, як правило, оптимістично сподіваюся на успіх.
2. У діяльності активний.
3. Схильний до прояву ініціативності.
4. Під час виконання відповідальних завдань намагаюся по можливості знайти причини відмови від них.
5. Часто обираю крайнощі: або занижено легкі завдання, або нереалістично високі за складністю.
6. Стикаючись із перешкодами, як правило, не відступаю, а шукаю способи їхнього подолання.
7. Коли чергуються успіхи й невдачі, схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.

9. Під час виконання досить складних завдань в умовах обмеженого часу результативність діяльності погіршується.

10. Схильний виявляти наполегливість у досягненні мети.

11. Схильний планувати своє майбутнє на віддалену перспективу.

12. Якщо ризикую, то швидше зважено, аніж відчайдушно.

13. Не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.

14. Вважаю за краще ставити перед собою помірні за складністю або дещо завищені, але досяжні цілі, ніж нереально високі.

15. У разі невдачі під час виконання якого-небудь завдання зацікавленість ним зазвичай знижується.

16. Коли чергуються успіхи й невдачі, схильний до переоцінки своїх невдач.

17. Вважаю за краще планувати своє майбутнє лише на найближчий час.

18. Під час виконання роботи в умовах обмеженого часу результативність діяльності покращується, навіть якщо завдання досить складне.

19. У разі невдачі під час виконання роботи від поставленої мети, як правило, не відмовляюся.

20. Якщо завдання обирав самостійно, то в разі невдачі зацікавленість ним ще більше зростає.

Ключ до питальника

Відповідь „Так”: 1,2,3,6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20.

Відповідь „Ні”: 4, 5, 7,9, 13, 15, 17.

Обробка результатів і критерії оцінки За кожен збіг відповіді з ключем респондент отримує 1 бал. Підраховують загальну кількість набраних балів. Якщо їхня сума становить від 1 до 7, то діагностують мотивацію на невдачу (побоювання невдачі).

Якщо кількість набраних балів становить від 14 до 20, то діагностують мотивацію на успіх (сподівання успіху). Якщо загальна кількість балів становить від 8 до 13, то слід вважати, що мотиваційний полюс яскраво не виражений. При цьому треба взяти до уваги, якщо кількість балів дорівнює 8 – 9, має місце певна тенденція до орієнтації на невдачу, а якщо кількість балів становить 12 – 13, то можна говорити про можливу тенденцію до мотивації на успіх.

Умотивованість до успіху належить до позитивної мотивації. З нею людина, розпочинаючи справу, має на меті досягнення чогось конструктивного, позитивного. В основі активності людини – сподівання на успіх і потреба в його досягненні. Такі люди зазвичай упевнені в собі, своїх силах, відповідальні, ініціативні й активні. Їх відрізняє наполегливість у досягненні мети, цілеспрямованість.

Мотивація на невдачу належить до негативної мотивації. При цьому типі мотивації активність людини пов'язана з потребою уникнути зриву, осуду, покарання, невдачі. Взагалі в основі цієї мотивації лежить ідея уникнення невдачі та негативних очікувань. Починаючи справу, людина вже заздалегідь побоюється можливої невдачі, думає про шляхи уникнення цієї гіпотетичної невдачі, а не про способи досягнення успіху. Люди, мотивовані на невдачу, зазвичай відрізняються підвищеною тривожністю, невпевнені в своїх силах, намагаються уникати відповідальних завдань, а за необхідності вирішення надзвичайно відповідальних завдань можуть впадати в стан, близький до панічного. Принаймні, ситуативна тривожність у них у таких випадках стає надзвичайно високою. Усе це, разом з тим, може поєднуватися з дуже відповідальним ставленням до справи.

